

Bahar ERİŞ KARAOĞLAN

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Fen ve Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve
Edebiyatı Bölümü, Çanakkale, Türkiye (bahareris@comu.edu.tr)
<https://orcid.org/0000-0003-0543-2382>

**SPİRİDON MİHAYLOVİÇ MİHAYLOV'UN DERLEDİĞİ
BİLMECELER VE 19. YÜZYILIN ORTALARINDA TARİHİ
VİRYAL AĞZI***

Öz: 19. yüzyılın ikinci yarısında S. M. Mihaylov, Çuvaş halkının henüz bir dil veya ulusal kimlik duygusu geliştirmede bir dönemde tercüman olarak kariyerine başladı. Tercümanlık yaptığı esnada Çuvaş halkının tarihini ve kültürünü derinlemesine araştırdı ve daha sonra tarihî Çuvaşçanın dil kaynaklarının önemli bir parçası haline gelecek araştırmalar yürüttü. Onun dikkate değer katkılarında biri de yazımızın odak noktasını oluşturan bilmecelerin yer aldığı *Chuvashskiye razgovori i skazki* [Çuvaş Konuşmaları ve Hikâyeleri] adlı derleme kitabıdır. Kökeni Viryal ağzına dayanan bu bilmeceler, dilin Ekim Devrimi öncesi yazılı dili temsil etmesi nedeniyle Çuvaşçanın dil tarihi açısından büyük önem taşımaktadır. Bu konunun öneminin bilincinde olarak makalemiz bu bilmecelerin bir listesini, Türkçeye tercümelerini ve harf çevrimlerini de vererek sunmaktadır. Ayrıca çalışmada bilmecelerin ses bilgisi, biçim bilgisi ve söz varlığı açısından da bir değerlendirmesi yapılmaktadır. Türkiye'deki tarihî Çuvaşça araştırmalarına mütevazı bir katkı sağlamayı amaçlayan bu makalenin bir diğer amacı da okuyucuyu Çuvaş halk kültürünün doğrudan tezahürü niteliğindeki bilmecelerle tanıştırmaktır.

Anahtar Kelimeler: S.M. Mihaylov, Çuvaşça, Viryal Ağzı, Bilmeceler, Dil Özellikleri

*Geliş Tarihi: 18 Temmuz 2023 – Kabul Tarihi: 14 Mayıs 2024

Date of Arrival: 18 July 2023 – Date of Acceptance: 14 May 2024

Келген күні: 18 шілде 2023 ж. – Қабылданған күні: 14 мамыр 2024 ж.

Поступило в редакцию: 18 июля 2023 г. – Принято в номер: 14 мая 2024 г.

DOI: 10.59358/ayt.1328540

Bahar ERİŞ KARAÖĞLAN

Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Science and Letters,
Department of Turkish Language and Literature, Çanakkale, Turkey
(bahareris@comu.edu.tr) <https://orcid.org/0000-0003-0543-2382>

**THE RIDDLES COLLECTED BY SPIRIDON MIHAYLOVIC
MIHAYLOV AND THE HISTORICAL VIRYAL DIALECT IN
THE MIDDLE OF THE 19th CENTURY**

Abstract: In the second half of the 19th century, S. M. Mihaylov began his career as an translator at a time when the Chuvash people had not yet developed a language or a sense of national identity. While working as a translator, he delved deeply into the history and culture of the Chuvash people and conducted research that would later become an important part of the linguistic resources of historical Chuvash language. One of his notable contributions is the collection of riddles, *Chuvashskiye razgovori i skazki* [Chuvash Speeches and Stories], which is the focus of this article. These riddles, which originate from the Viryal dialect, are of great importance in terms of the linguistic history of Chuvash language as they represent the written language before the October Revolution. Recognizing the importance of this issue, our article presents a list of these riddles, including their translations into Turkish and transliterations. In addition, the study also evaluates the riddles in terms of phonology, morphology and vocabulary. Another aim of this article, which aims to make a modest contribution to historical Chuvash studies in Turkey, is to introduce the reader to riddles that are direct manifestations of local folk culture.

Keywords: S. M. Mihaylov, Chuvash language, Viryal dialect, Riddles, Language feature

Giriş

18. yüzyılın ikinci yarısında Çuvaş yazısı ve Çuvaş yazılı dili, misyonerlik faaliyetleri kapsamında yapılan çalışmalar ile ortaya çıkmaya başlamıştır. Buna göre; Çuvaş yazısı Kiril alfabesinden uyarlanan ve eklenen bazı harflerle ve Rusça dinî, edebî eserlerin çevirileri ile oluşturulmuştur. Çuvaş halk kültüründeki sözlü ürünlerin derlemeleri ve telif eser örnekleri ise bu yazının gelişmesinde diğer etkenlerdir. Bu kaynaklardan beslenen Çuvaş yazısı ve yazılı dilinin gelişiminde rol oynayan en önemli isimlerden biri de Spiridon Mihayloviç Mihaylov'dur. Eğitimci, tarihçi, etnograf ve halk bilimci olan S. M. Mihaylov, Çuvaş yazısının ulusal bir edebiyat ve

millî bir dil olmasında fazlasıyla etkindir.¹ Bu açıdan yazar, Çuvaş aydınlanmasındaki meşaleyi ateşleyen kişilerden biridir ve Çuvaşların tarihinde önemli bir yere sahiptir. Şüphesiz ki Mihaylov'un yaptığı çalışmalar, Çuvaşların hem kültürünü hem de Çuvaş Türkçesinin dayandığı ağız sistemini ve etkileşimlerini görmemizi sağlar. Bu açıdan makalede, S. M. Mihaylov'un derlemelerini yayınladığı *Çuvaşskiye razgovori i skazki* [Çuvaş Konuşmaları ve Hikâyeleri] adlı kitaba odaklanılacak ve yazarın Çuvaş yazı dilinin oluşturulmasına katkıları incelenecektir.

1. Spiridon Mihayloviç Mihaylov ya da Spiridon Mihaylov Yanduş (1821-1861)

Çuvaşların ve diğer Rusya halklarının kaderi üzerine uzun süre kafa yoran S. M. Mihaylov, 12 yaşında babaevinden ayrılmış ve iyi bir eğitim için tüccar Mikeyev'in evine taşınmıştır. Fakat anılarından öğrendiğimiz üzere S. M. Mihaylov bu evde pek hoş karşılanmamış ve eğitim alması için çaba gösterilmemiştir. Mikeyev onu daha çok ticaretle ilgili işlere yönlendirmiştir. Bu sebeple S. M. Mihaylov, Mikeyev'in evine taşındıktan bir yıl sonra oradan ayrılmak zorunda kalmıştır (Yegorov, 1968, s. 10).

S. M. Mihaylov, Mikeyev'in evinden ayrıldıktan sonra 1834 ve 1842 yılları arasında Kazan'ın batısındaki bölgelerde kâtiplik yapmıştır. 1842'de ise Kozmodemyansk bölge mahkemesine Çuvaşça tercümanı olarak görevlendirilmiştir (Yegorov, 1968, s. 11). 1853'te Rus Coğrafya Derneğine üye seçilen Mihaylov, ülkenin Orta İdil bölgesini incelemek üzere en büyük bilim merkezlerinden biri olan Kazan İl İstatistik Komitesinde görev almıştır. 1859 ise Mihaylov'un tercüman olarak verdiği hizmetlerinden dolayı gümüş madalya ile ödüllendirildiği yıldır (Dimitriyev, 2004, s. 12). Ancak bu ödül, S. M. Mihaylov'u Çarlık yönetimini eleştirmekten alıkoymamış ve onun düşüncelerinin önüne set çekmemiştir. Ayrıca Mihaylov Çuvaşların ve diğer halkların kendi sosyo-ekonomik durumlarının farkına varmalarında, kendi kültürlerini, tarihlerini ve kimliklerini farketmelerinde aktif bir rol oynamıştır. Bu açıdan Mihaylov cesur, aktif ve eleştirel bir kimlik profili çizmektedir. Bu sebeple Mihaylov'un hayatının son dönemlerinde yaptığı çalışmalar, Çarlık tarafından engellenmiş ve maddi açıdan çok zor günler geçirmiştir. 1860 yılında yazdığı son mektuplardan birinde "Mezara götürecek yolda yürümeye hazırım" diyerek onurlu ve gururlu bir duruş sergilemiştir (Yegerov, 1968, s. 13).

S. M. Mihaylov daha 21 yaşındayken Rusça ve Mariceyi akıcı bir şekilde konuşmuş ve tercümanlık yapmıştır (Yegorov, 1968, s. 11). Bu yılların

¹ Eserlerinin tam listesi için bakınız: Durmuş (2020), Dimitriyev (2004).

kazanımı Çuvaş, Mari ve Rus şarkıları, düzinelerce Çuvaş atasözü, bilmece ve tarihî efsane derlemesidir. Bilimsel ve edebî faaliyetlerini bir amaç doğrultusunda gerçekleştiren Mihaylov, 19. yüzyılın ortasındaki Çuvaş halk biliminin en büyük koleksiyonu olma vasfını kazanmıştır (Dimitriyev, 2003, s. 206).

Son olarak S. M. Mihaylov'un çalışmalarının dilinin neden Rusça olduğu konusu üzerinde durmak gerekir. S. M. Mihaylov'un yaptığı çalışmaların dilinin Rusça olması bazı çevrelerce eleştirilmiş ve neden Rusça yazdığı merak konusu olmuştur. Bazılarına göre S. M. Mihaylov bunu bilinçli olarak yapmıştır. Çünkü S. M. Mihaylov Ruslara, Çuvaşların çok eski bir tarihinin ve zengin bir kültürlerinin olduğunu göstermek istemiştir. Bir diğer görüşe göre ise, Mihaylov'un Rusça yazması Çuvaşların o zamanlar Çuvaşça okuyup yazamamalarıdır (Osipov ve Rodiyonov, 2010, s. 28).

2. Çuvaş Konuşmaları ve Hikâyeleri Kitabı S. M. Mihaylov'a Ait Olmayabilir mi?

Bilmeceler ilk olarak 1853'te Rus alfabesinin ses değerlerine uygun olarak basılmış, Çuvaş edebiyatının ilk antolojisi olan *Çuvaşskiye razgovori i skazki* [Çuvaş Konuşmaları ve Hikâyeleri] kitabı içinde yer almıştır. Kitapta toplam 42 bilmece bulunmaktadır.

S. M. Mihaylov'un bu kitabındaki derlemelerin yapıldığı bölge konusunda farklı görüşler olduğu gibi derlemelerin S. M. Mihaylov'un kendisine ait olmadığı ile ilgili de bazı iddialar bulunmaktadır. V. K. Magnitskiy, *Çuvaşskiye razgovori i skazki* (bundan sonra *ÇRS*) kitabındaki malzemelerin derleyicisinin Kozmodemyansk ilçesi İşak köyünün rahibi V. P. Gromov olduğunu iddia etmektedir. Bu iddiasındaki en önemli dayanak 1867 yılında Kozmodemyansk'taki devlet okullarının eski müfettişi P. İ. Belyeyeva'nın kitaptaki derlemelerin V. P. Gromov'un yaptığını kendisine bildirmesidir.

İkincisi, *Kazanskiye gubernskiye vedemosti* [Kazan İl Gazetesi'nde] 1853 yılında 10-13, 15-20, 22, 24, 25, 27 ve 29 numaralı sayılarında S. M. Mihaylov'un Çuvaşlarla ilgili yazdığı "Kratkoye etnografiçeskoye opisaniye çuvaş" [Çuvaşların Kısa Etnografik Tanımı] makalesinin devamında *ÇRS*'den parçalar yer almaktadır. Magnitskiy, ayrıca metnin dil özelliklerini incelemiş ve "Materiyalah dlya raz'yasneniya staroy çuvaşskoy veri" [Eski Çuvaş İncancını Anlatan Malzemeler] adlı makalesinin 237 ve 238. dipnotlarında V. P. Gromov'un derlediğini metnin oluşturulma şekline bakarak da anlaşılabileceğini ifade etmektedir. Çünkü Magnitskiy derlenen malzemenin söz dizimi olarak Rusça olduğunu ve sadece söz varlığının Çuvaşça olduğunu iddia etmektedir.

Magnitskiy'nin iddiasını destekleyen bir diğer kanıt ise M. Laptayev'in "Materiyalı dlya geografi i statistiki Rosiyi, sobiranniye ofitserami general'nogo ştaba" [Genelkurmay Görevlilerince Toplanan Rusya Coğrafyası Materyalleri] adlı makalesinde bir atıf bulunmamasıdır. M. Laptayev, Kazan ili ile ilgili 1861 tarihli derlemesinde Dağlı Çeremislerin düğünleri ile ilgili bir bölümden başka hiçbir yerde S. M. Mihaylov'un bir eserine atıfta bulunmamıştır.

Üçüncü dayanak ise S. M. Mihaylov'un ev sahibinden satın aldığı ÇRS'nin ikinci yarısının el yazmasının V. P. Gromov'un eliyle yazıldığını ifade etmesidir. Ayrıca tarihçi P. G. Grigoriyev de Magnitskiy'e bu konuda destek vermektedir (Magnitskiy, 1901, s. 76-78). Magnitskiy ayrıca yukarıda *Kazanskiye gubernskiye vedemosti*'nin belirtilen sayılarında S. M. Mihaylov'un yazılarındaki imza konusuna da değinmiştir. Tarafımızca da bu gazetedeki sayılar incelenmiş ve "Kratkoye etnografiçeskoye opisaniye çuvaşey" [*Çuvaşların Kısa Etnografik Tanımı*] adlı makale başlığı altında 1853 yılının 29 ve 27. sayılarında çıkan atasözlerinin ve 25 ve 24. sayılarında çıkan şarkıların derlendiği kısımlar dışında bütün yazılarda "Kozmodemyansk bölge mahkesi tercümanı S. M. Mihaylov" imzasının bulunduğu tespit edilmiştir. Ancak bu makaleler bir seriye işaret ettiği için imzaya gerek duyulmamış ya da unutulmuş olabilir. S. M. Mihaylov'un gazetenin bu sayılarında çıkan "Statiçeskoye opisaniye" başlıklı makalelerinin bazılarında da imza bulunmamaktadır ve bu makaleler bu sayılarda "Kratkoye etnografiçeskoye opisaniye çuvaşey" [*Çuvaşların Kısa Etnografik Tanımı*] makalesinden önce yer almaktadır. Ayrıca aynı yılın 35. sayısındaki "Kazan inorodtsı" [Kazan Yabancıları] adlı makalesinde yazının sonunda sadece "S. M. Mihaylov" yazmaktadır. Anlaşılan o ki bir yazı dizisinin parçası olduğu için bu konuda titiz davranılmamıştır.

Magnitskiy'in yanılmış olacağı görüşünde olan Dimitriyev ise el yazmalarının incelemelerinin henüz yapılmadığını ifade etmiştir. Yine Dimitriyev'den öğrendiğimize göre S. M. Mihaylov, 29 Aralık 1851'de A. I. Artemyev'e yazdığı mektupta bu derlemelerden bahsetmiştir. Dimitriyev ayrıca 1853'ün başlarında, kitabın yayımlanmasından çok önce, S. M. Mihaylov'un geniş bir şarkı, atasözü, masal ve bilmece koleksiyonunun olduğunu ve bu kitabı A. Nevzorov'un beğendiğini belgelemiştir (Dimitriyev, 1973, s. 14).

Sonuç olarak S. M. Mihaylov'un çalışmalarının Çuvaşların kimliklerini ortaya koyan çalışmalar olduğu ve derleme çalışmalarının da bu kapsamda olduğu düşünülür. Bu açıdan Mihaylov'un derlemelerinin yazım özellikleri konusunda V. P. Gromov'dan yardım aldığı varsaymak daha doğru gelmektedir. Kaldı ki dönemin önemli aydınları ÇRS ile ilgili övgülerini dile

getirmişlerdir. Bu konuda -yukarıda bahsettiğimiz gibi- V. K. Magnitskiy'in görüşleri de değerli olmakla birlikte kendisi derli toplu bir çalışma ortaya koymamıştır. Dimitriyev'in dediğine göre Magnitskiy, S.M. Mihaylov ile ilgili bulduğu taslak el yazmalarını Kazanlı yazar N. Ya Agafonov'a teslim etmiştir (2004, s.19). Bu durum da Magnitskiy'nin Mihaylov'un el yazmalarını yeterince inceleyemediğini göstermektedir. Dimitriyev ise S. M. Mihaylov'un eserlerinin toplanmasında ve incelenmesi süreçlerinde yer aldığı için ÇRS'nin S. M. Mihaylov'a ait olduğu yönündeki görüşü kabul edilebilirdir.

3. S. M. Mihaylov'un Derlediği Bilmecelerdeki Viryal Ağzı

Çuvaş ağızlarının sınıflandırılması ve sınırlandırılması ile ilgili geniş bir literatür bulunmaktadır.² Yapılan çalışmalarda ağızlarının sayısı ve adlandırılmasında fikir birliği sağlanamamış olsa da Çuvaşçanın *Viryal* ve *Anatri* ağızları olmak üzere iki ağzı olduğu bilinmektedir.

Bilmecelerin dayandığı Viryal ağzının İşak mı, Sundır mı, Yungapos taraflarındaki ağız mı olduğu konusunda tartışmalar mevcuttur. S. M. Mihaylov görevi dolayısıyla İşak köyünü sık sık ziyaret eden bir kişi olarak İşak ağzını iyi bilmektedir. Hatta S. M. Mihaylov, Çuvaş yazılı dilinin yabancı kelime ve ifadeler içermediği için İşak ağzına dayandırılması gerektiğini düşünmektedir (Yegorov, 1968, s. 48). Bu yüzden de genel olarak Mihaylov'un derlemelerinin Kozmodemyansk bölgesindeki İşak köyünden yapıldığı düşünülmüştür.

Buna karşılık Dimitriyev, derlemelerin İşak köyünde yapılmadığını derlemelerin Yunga-Yadrin köyü, Yungapos yerleşim yeri ve çevre köylerle ilişkili olduğunu iddia etmektedir (2003, s. 197-198). L. P. Sergeev ise S. M. Mihaylov'un kitabının ikinci kısmındaki derlenen malzemelerin İşak ağzının değil Sundır ağzının özelliklerini yansıttığını söylemektedir (Dimitriyev, 1973, s. 14). Zeltov da (2013a) Viryal ağzına paralel bir Sundır ağzı olabilir diye düşünmektedir. Ancak uluslaşmanın henüz tam olarak gerçekleşmediği bir coğrafyada Çuvaş ağızlarının sınırlandırılması ve sınıflandırması konusu elbette güçtür.

Bu sebeple köy ya da bölge ayrımı yapmadan -*Tupmalli Yumahsem* (2015) adlı kitapta da belirtildiği üzere- bilmecelerin *Çikme* taraflarından derlendiğini ve bu yerin de Kozmodemyansk bölgesinde bulunduğunu

² Literatürde bazı araştırmacılar *Mal yen* denilen bir ağız olması gerektiğini de söylemektedirler. Çuvaş diyalektolojisinin tarihi ile ilgili daha fazla bilgi edinmek için bakınız: (Kuznetsov, 2018).

söyleyebiliriz. Bugün Kozmodemyansk, Mari El Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer almaktadır.

4. Bilmecelerin Yazıldığı Alfabe

Çuvaş dil biliminde ana dilde yazı, eski dönem ve yeni dönem olarak ikiye ayrılmıştır. İ. Ya. Yakovlev'in hazırladığı yeni alfabeye kadarki dönemde hem yazım kuralları hem de harfler ile ilgili tek tip bir kullanım söz konusu değildir. 18. yüzyılda hazırlanan ilk gramer ve sözlük kitabındaki yazım özellikleri 19. yüzyılda yine bazı değişikliklerle devam etmiştir (Yakovlev, 2015, s. 41).

Çuvaş yazısı 18. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkmış olsa da daha çok 19. yüzyılda gelişmeye başlamıştır. Dinî metinlerin çevirilerinde kullanılan Çuvaş yazısı 19. yüzyılda da bu yönde geliştirilmeye ve kullanılmaya devam etmiştir. Genel olarak hazırlanan dinî kitapların girişlerinde de bu yazının anlaşılabilirliği için bir alfabe yer verilmiştir.

1832'de basılan *Naçatki hristianskogo uçeniya, ili kratkaya svyaşennaya istoriya i kratkiy katehizis na çuvaskom yazıka* [*Hristiyan Öğretisinin Başlangıcı, Çuvaş Dilinde Kısa Bir Kutsal Tarih ve İlmihal*] adlı kitabın başında da böyle bir alfabe yer almaktadır. Alfabede bulunan harfler şöyledir: o, *ō*, *o*, *z*, *z̄*, *đ*, *e*, *ж*, *з*, *u*, *i*, *iy*, *io*, *κ*, *л*, *м*, *н*, *o*, *n*, *p*, *c*, *m*, *y*, *x*, *ç*, *u*, *ь*, *ьl*, *ь*, *ьu*, *я*, *ю*, *э*.

Aynı şekilde 1836'nın sonunda Kazan Üniversitesi matbaasında basılan V.P. Vişnevskiy'in *Naçertaniye Pravit Çuvaşskogo yazıka i slovar, sostavleniya dlya duhovnih uçiliş Kazanskoy yeparhiyi* [*Kazan Piskoposluğu için Hazırlanan Çuvaşça Yazım Kuralları ve Sözlük*] adlı eseri de Çuvaşçanın ikinci basılı dilbilgisi olarak başında bir alfabe bulundurmaktadır. Kitapta Viryal ağzı materyalleri kullanılmıştır. Çuvaş yazı tarihindeki ikinci basılı gramer olan bu kitapta Papaz S. Elpidin'in yazımına göre alfabe şöyledir: *a*, *ō*, *o*, *z*, *z̄*, *đ*, *e*, *ж*, *з*, *u*, *й*, *i*, *io*, *y*, *κ*, *л*, *м*, *н*, *o*, *n*, *p*, *c*, *m*, *y*, *x*, *ç*, *u*, *ь*, *ьl*, *ь*, *ьu*, *э*, *ю*, *я* (Sergeyev, 1972, s. 60-62).

Bilmecelerde kullanılan alfabe, Viryal ağzının malzemelerini kullanan V. P. Vişnevskiy'in kullandığı alfabe ile bilmecelerde ünlülerde kullanılan bazı ek işaretler dışında aynıdır. 18. yüzyıl ile kıyaslandığında³ 19. yüzyılda da yazım kurallarında ünsüzlerin yazımında birlik olduğu, fakat ünlülerin yazımında birlik sağlanamadığı görülmektedir. Bilmecelerde kullanılan alfabe, harf ve harf çevrimleriyle şöyledir:⁴

³ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Durmuş (2022).

⁴ Orjinal metne ulaşmamı sağlayan Prof. Dr. Oğuzhan Durmuş'a teşekkürü bir borç bilirim.

a (a), à (à), á (á), э (ë)⁵, è (è), é (é), и (i), й (i), í (i), Ёи (i), Ìò (io), у (u), ù (ù), iy (iu), о (o), ó (ó) Ы (ı), Ы (ı), Ы (ı), ю (u), Ю (ú), я (ê), Я (é), Я (é), e (e), é (é), è (è) ünlüleri, б (b), в (v), г (g), ГГ (gg), д (d), ж (j), з (z), й (y), к (k), л (l), м (m), н (n), п (p), р (r), с (s), т (t), ч (ç), ш (ş) ünsüzleri, tonlu /Ь/ (') ve tonsuz ь işareti bulunmaktadır.⁶

4.1. Bilmecelerdeki Ligatürler

4.1.1. <i> ve <o> birleşmesi: <io> Ligatürü

Ligatürdeki /i/ sesi geniş yuvarlak /o/ sesini daraltmaktadır. Bilmecelerde *şiora* (39) (*şora*) “yarım” *sion-* (YÇ şon-) “yanmak” sözcükleri bu ligatüre örnek verilebilir.

4.1.2. <i> ve <u> Birleşmesi: <iu> Ligatürü

SÇ’de *süs hüre*⁷ bilmecelerde *sius hürè* “güdük kuyruk” sözcüğünde de bu ligatürle karşılaşmaktadır. Sözcüğün ilk hecesindeki ses, eskiden beri iki harfle yazılmaktadır. Bilmecelerde <i> ve <u> harfi birleştirilerek <ü> harfi elde edilmiştir. Bu yazım kuralı ilk dönem yazarlarının eserlerinde de görülen bir yazım biçimidir.⁸

4.1.3. <'> ve <i> Birleşmesi: <'i> Ligatürü

Bilmecelerde *'idem* “harman yeri”, *'idta* “köpek”, *'ip* “ip” sözcüklerinde *yi* hececesi <'i> işaretiyle gösterilmiştir.

4.1.4. <i> Harfinin Yazımı

Bilmecelerde <i> işareti /y/ sesinin yerine kullanılmıştır. Örneğin; *oñh* (39) “ay”, *ain 'çè* (17) “altında”, *kàik* (20) “kuş”, *aikkin 'çè* (33) “yanda”.

4.1.5. Bilmecelerde <sê>, <sé>, <sè>; <zê>, <zé>, <zè>, <éj> ve Tonlu İşaretli <s'>, <ş'>, <j'> Harflerinin Yazımı⁹

SÇ’deki /ş/ sesi, bilmecelerde < sê > ve < zê > ya da <s'> harfi ile işaretlenmektedir. SÇ’deki /ş/ sesi de bilmecelerde <j> harfi ile

⁵ IPA’daki <ə> harfinin ses değeri orta açıklıkta telaffuz edilen bir /ë/ sesidir.

⁶ Buradaki harf çevrimi karşılıkları için bakınız: Durmuş (2022, s.92)

⁷ Ahmet’yanov (2015, s.185) sözcüğü etimolojik olarak Uygurca *sëüsën* “mavi yapraklı zambak” sözcüğü ile ilişkilendirmektedir.

⁸ İlk dönem eserleri için bakınız: Savelyev (2018) ve Savelyev (2016).

⁹ Kiril alfabesiyle 18. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yazılan Çuvaşçada belirli bir yazım kuralı olmasa da bilmecelerde ilk kullanılan yazım özelliklerinin devam ettiği görülür. Örneğin, 1820 tarihli İncil’de <si>, <sy> olarak işaretlenen ses, bugün ön damağa doğru çekilen /ş/ sesini işaretlemek için kullanılmıştır. Karşılaştırmak için 1820 tarihinde yazıya geçirilen İncil’e bakılabilir (URL-1).

işaretlenmiştir. Bu durumda Rus yazım kurallarının etkili olduğunu söylemek gerekir. Rus yazım kurallarına göre ön damakta çıkan seslerden sonra <я> harfi kullanılmaktadır. Bilmeceelerde sesin ön damak sesi olduğunu gösteren bir işaret bulunmasa da <я> harfinin kullanımı buna işaret etmektedir. Ayrıca tonlu sesi temsil eden işaret de geldiği sesi yumuşatmakta şöyle ki yanındaki sesi ön damağa çekmektedir.

Bilmece (HÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
siora (39)	şuri	“yarım”
sévırna (7)	şavırını	“dönecek”
sêksà (8)	şakınsa	“asıp”
sêvındalık' (10)	şantalik	“dünya”
vurzês'si (9)	vurjaşsi	“dövüşüyorlar
kos' (9)	kuş	“göz”
sımğá (19)	şimha	“yumak”
ırzê (21)	ırşa	“gövde”
lyêj (33)	leş	“diğer”
àmuj' ve àmuş' (13)	amişşi	“annesi”

4.1.6. Bilmecelerdeki <g> ve <gg> Harflerinin Yazımı

SÇ'de arka damak ünsüzü /-k-/, bilmeceelerde <-gg-> şeklinde yazılmış ve arka damak /-ğ-/ ünsüzü bilmeceelerde tek <-g-> harfi ile gösterilmiştir.

Bilmece (HÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
-gg-	-k-	
aggây (2)	akay	“abla”
pır'ggençi(12)	pırkençiki	“duvak”
múggur (35)	vikir	“öküz”
teggérlê (20)	tirkalta	“kumru”
taggà (30)	taka	“koç”
ıggédıp (3)	üketip	“düşüyorum”
ten'ggi (31)	tenki	“ruble”
-k	-Ø	
tık'ki (tyuk+i) (37)	tuyı (tuya+i)	“sopası”
-g-	-ğ-	

пýге (14)	p̄hi	“dışkı”
şumgá (19)	şimha	“yumak”
homgàni (20)	humhani	“sallanması”
tiġá (22)	tiha	“tay”
çil’gé (15)	çilhe	“dil”

4.1.7. Bilmecelerde <e> Harfinin Yazımı

Bilmecelerde orta açıklıkta ağzın ortasında çıkan düz bir /ë/ olarak gösterilen ses, 2 sözcükte sözcüğün kökünde bulunmakta, diğer 5 sözcükte de zarf fiil işlevli eklerin yazılışında görülmektedir:

Bilmece (HÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
kizen’zë (15)	kisense	“kişneyip”
kil’mezën (3)	kilmesen	“gelmezse”
siksë (7)	sikse	“sıçrayıp”
vidë (15)	vide	“ahır”
yel’zë (7)	else	“süpürüp”
sënik (21)	senik	“yaba”

4.1.7.1. /e/ Sesinin Niteliği

Bilmecelerde /e/ sesinin kapalı veya açık olduğunu gösteren hiçbir işaret yoktur. K. Agyagasi, Eski Batı Türkçesinin Ogurca döneminde açık /e/¹⁰ sesinin kapalı /e/ ve açık /e/ sesinin de açık /a/, kapalı /e/ sesinin de /i/ sesine karşılık geldiğini belirtir (2019, s. 133-136). 18. yüzyılda da Sergejev’e göre söz başında açık /e/ sesi yerine düzenli /a/ sesi kullanılır (1992, s. 58-59). <э> harfi Kiril alfabesine 18. yüzyılda dâhil edilir ve Çuvaşça metinlerde bu harf çeşitli şekillerde kullanılır. Bugün Uluslararası Fonetik Alfabede /ë/ ile gösterilen ses, Rusça alfabedeki /e/ sesinden daha kapalı ve orta açıklıktadır. 19. yüzyılın başında eski Çuvaşça metinlerin bazılarında söz başında <э> sadece alıntı sözcüklerde görülür ve diğerlerinde söz başında <e> bulunur (Savalyev, 2016, s. 91). Bilmecelerde <э> işareti söz başına gelmemekte, ancak söz ortasında ve sonunda görülmektedir. Zeltov (2013a, s. 1536) kuzeybatı ağızlarındaki /ë/ sesinin Eski Çuvaşçanın Zakazan ağızından geldiğini ve Viryal ağızı ile Zakazan ağızının birleşmesinin geç bir olay olduğunu iddia etmektedir.

¹⁰ Agyagasi (2019, s.132) açık e sesi için <ä> işaretini kullanmaktadır.

5. Bilmecelelerin Ses Bilgisi ve Biçim Bilgisi Özellikleri

Bu bölümde Standart Çuvaşçaya göre farklılıklar gösteren ağız özelliklerine yer verilmiştir.

5.1. Ses Bilgisi Özellikleri

Çalışmamızda, bilmecelelerin ses bilgisi incelemesi yapılmış ve harf çevrimiyle birlikte sunulmuştur. Bilmecelelerin yazı çevrimi konusunda, Durmuş'un (2020, 2022) çalışmalarına başvurulmuştur.

5.1.1. Bilmeceleler <ó>, <o>, <io> = /-o-/, /o-/~ SÇ /-ü-/, /u-/, /-a-/, /-ı-/

Bilmece (HÇ)	Bilmece (YÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
oyrà (4)	oyra	uyra/hirte	“kırda”
horàn (4)	horan	huran	“kazan”
sókkır (5)	sokkır	sukkır	“kör”
oksák (7)	oksak	uksah	“topal”
tola (10)	tola	tułı	“buğday”
kos' (10)	koş	kuş	“göz”
pornı (18)	pornı	pürne	“parmağı”
şor (28)	şor	şurı	“beyaz”
kopistà (23)	kopısta	kupısta	“lahana”
órla (9)	orla	urlı	“boyunca”
kókır (18)	kokır	kakır	“eğri”
lóggır-loggır (16)	lokkır-lokkır	lakır-lakır	fırıl fırıl
oıh (39)	oyıh	uyıh	“ay”
konçala	konçala	kinçele	“çıkırık”
siora (39)	şora	şurı	“yarım”
hıy sionní	hıy şonrı	hıyı sunrı	“meşale ışığı”

5.1.2. Bilmeceleler <ç>, <ü>, <ır>, <u> = /u-/, /-u-/, /-ü-/, /yü/, /yu/~SÇ /-ı-/, /ı-/, /-ü-/, /ü-/, /-u-/ /yu-/

Bilmece (HÇ)	Bilmece (YÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
turın'çè (6)	turınçe	tırrınçe	“çatısında”
çumur (13)	çumur	çımır	“yuvarlak”
uvıl (13)	uvıl	ıvıl	“oğul”
tuggunzà (14)	tukkunza	tıkınsa	“dökülüp”
sumzà (25)	sumza	sımsa	“burun”

múggur (35)	mukkur	vĩkĩr	“öküz”
çureçè (12)	çüreçe	çüreçe	“pencere”
súkur (39)	şukur	şikĩr	“ekmek”
hıy ıř’si (11)	hıy yuřsi	(hıy) yüşşı	“meşaledeki boynuzlar”
avın-yus’si (12)	avın-yuřsi	avın-yıvışşı	“ambar direği”
kıřs’lè (36)	kusle	Kĩsle	“gusli”
ıřgèdıp (3)	yükkedıp	üketıp	“düşüyorum”
ımah (1)	yumah	yumah	“bilmece”
sürèn’(15)	şüren	şüren	“kızıl, sarı”
sımgá (19)	şumha	şimha	“yumak”
sılla (32)	şulla	şulla	“yağlı”
sım(33)	şum	şim	“yün”
sıř’ (38)	şür	şır	“yüz”
tıřk’k-i (37)	tuyukki (*tuyuk+i)	Tuyi (tuya+i)	“sopası”
şu (20)	şu	şıv	“su”
vuržs’si (9)	vuřjařsi	vıřšařşı	“dövüşüyorlar”
kutrà (11)	kutra	kutra	“kıvır kıvır”
sıus (29)	süs	süs	“güdük”
púr’din	pürdin	pürtin	“evin”

5.1.3. Bilmeceler <e>, <è>, <é>= /e/, /i/~ SÇ /-ĩ/, /-ı/, /-e/, /-e/

<è>, <è>, <è>= /e/~ SÇ /e/

<i>, <i>, <i>= /i/~ SÇ /-ĩ/, /-ı/, /-ı/, /-ı/

<i>, <i>= /ı/~ SÇ /-ı/, /-ı/, /ı/, /-ı/

Bilmece (HÇ)	Bilmece (YÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
per’(12)	pir’	pĩr	“bir”
her’(13)	hir’	hĩr	“kız”
şigge(14)	şikki	şıkı (pıhı-şıkı)	“dışkı”
pıř’ggençi(12)	pürkkençi	pĩrkençikĩ	“duvak”
piçiki (18)	piçiki	pıçık	“küçük”
íkke(20)	ikki	ikkĩ	“iki”
kize (24)	kije	kışşe	“keçe”
pıliggin (25)	pilikkin	pılıkĩn	“beşiyle”
hóldırçı (36)	holdırçı	holtışçı	“kaya”
‘İdèm (41)	yidem	yıtem	“harman yeri”

piçé (18)	piçe	piççe	“ağabey”
sıççi (19)	şiççi	şıçı/şıççı	“yedi”
şidik (19)	şidik	şitik	“delik”
sévırna (7)	şavırna	avırını	“döndüreceğim”
vırıs (42)	vırıs	vırıs	“Rus”
şurì (26)	şurı	şuri	“sudaki”
siksé (7)	sikse	sikse	“sıçrayıp”
yel'zè (7)	yelse	else	“süpürüp”
kil'mezèn (3)	kilmezen	kilmesen	“gelmezse”
viderè (15)	videre	vitere	“ahırda”
sip' (29)	sip	şip	“ip”
İyra (15)	ıyra	iyir	“aygır”
sénik (21)	senik	senik	“yaba”

5.1.4. Bilmeceler <a>, <á>, <à>, <ê>, <é>, <è> = /a/, /ya/, /ı/ ~SÇ /-a-/, /-ı/, /-i-/

Bilmece (HÇ)	Bilmece (YÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
ámuş' (13)	amuşi	amişi	“annesi”
sára (22)	sarı	sarı	“kula”
yeràn (40)	yeran	yiren	“dağ sırtı”
oksàk (7)	oksak	uksah	“topal”
pórda (5)	porda	Purti	“balta”
sêbosi (13)	şabosi	şapuşşi	“harman döven”
mayrè (1)	mayra	mayra	“kadın”
paèn (3)	payan	payan	“yarım”
sêksà (8)	şaksa	şakinsa	“asılıp”
Irzè (21)	ırja	ırşa	“gövde”
érni (30)	yarni	yarni	“aşması”
sévırna (7)	şavırna	şavırını	“döndüreğim”
sévındalık' (10)	şavındalık	şantalık	“dünya”

5.1.5. Bilmeceler <gg> = /-kk-/ ~ SÇ /-k-/

Bilmece (HÇ)	Bilmece (YÇ)	Standart Çuvaşça	Türkiye Türkçesi
-gg-	kk	-k-	
aggày (2)	akkay	akay	“abla”

pür'ggençi(12)	pürkkençi	pürkençiki	“duvak”
múggur (35)	mukkur	vikir	“öküz”
teggérlê (20)	tekkerla	tirkalta	“kumru”
taggà (30)	takka	taka	“koç”
ten'ggi (31)	tenkki	tenki	“ruble”
píliggin (25)	pilikkin	pilikin	“beşiyle”
ıggédip (3)	yükkedip	üketip	“düşüyorum”

5.1.6. Bilmeceler <k>= /-k/ ~ SÇ -Ø-

SÇ *tuya* “baston, sopa” sözcüğü bilmecelerde *tuk'* şeklindedir. İyelik eki geldiğinde *tuk'ki* (37) “baston” biçimini almış ve ünsüzü ikizleşmiştir.

5.1.7. Bilmeceler -vı- ~ SÇ -Ø-

SÇ'de *şantalik* “hava, dünya” anlamında olan sözcük, bilmecelerde *sévindalık'* (10) “dünya” şeklindedir.

5.1.8. Bilmeceler <l>= /-l/ ~ SÇ /-Ø-/

SÇ'de *hır hühi* “gelin ağıtı” anlamındaki sözcük bilmecelerde *her' hıhli* (17) “gelin ağıtı” biçimindedir.

5.1.9. Bilmeceler -Ø- ~ SÇ -yİ-

Viy vili (20) “oyun oynayacak” cümlesinde *vıyİ* “oyun sözcüğüne gelen *İ+la*” isimden fiil yapan ek ile sözcük *vıyİ-la-* “oynamak” olmuştur. Bu fiil bilmecelerde *vıla-* şeklindedir ve SÇ'de ise fiilin *vıyla-* “oynamak” biçimde olduğu görülür.

5.1.10. Bilmeceler <m>= /m-/ ~ SÇ /v-/

SÇ'de *vikir* “öküz” biçiminde olan sözcük bilmecelerde söz başında bir dudak sesi olan /m/ ile yazılmıştır. *Múggur* (35) sözcüğü Morgauş bölgesinde ve Sundur ağzında görülen sözcüklerden biridir. Hatta Sundur ağzında *vala muggur* “renkli öküz” tamlaması ile de kullanımı yaygındır (Petrovna, 2017, s.121).

5.1.11. Bilmeceler /-Ø/-SÇ /-v/

Bilmecelerde *şu* (20) “su” SÇ'de *şıv* “su” şeklindedir.

5.1.12. Bilmecelerde <-Øv->=iv, iv~SÇ -İva-/İve-

SÇ'de *hıvel* “güneş” olan sözcük bilmecelerde *hvel'* (42) şeklindedir ve ilk hecedeki ünlüsü kısa olduğu için yazılmamış olabilir. Aynı durum *kvak* (8) “mavi” sözcüğünde de görülür.

5.1.13. Fiil Kökünde /r/ Sesinin Korunması

Bilmecelerde *pır-* “gitmek fiiline dolaylılık anlamı katan sıfat fiil {-nı} geldiğinde sözcüğün kökündeki /r/ sesi düşer: *pımı* (21) “gitmesi. Ancak bu durum *tır-* “durmak, sürdürmek” fiilinde görülmemektedir. SÇ’de *tır-* şeklinde olan fiil üzerine ek geldiğinde /r/ sesi düşer.¹¹

5.1.14. Metatez

Bilmecelerdeki *teggérlé* (20) “kumru” sözcüğü SÇ’deki *tırkalta* şeklinde metatezli biçimiyle yer almaktadır.

5.1.15. Ünlü Uyumu

Bu dönemde alfabedeki işaretlerin kullanımında bir birlik olmaması ünlülerin fonetik değerlerini tam olarak görmemize engeldir. Harflerin fonetik değerlerinin yorumlanması için Durmuş’un da (2022) yaptığı gibi SÇ’ye başvurulması gerekmektedir. S. M. Mihaylov’un bütün derlemelerinin ve 19. yüzyıldaki dil malzemelerinin yazı çevrimleri yapıldığında seslerin yorumlanması konusunda elde daha çok veri olacağından daha sağlıklı sonuçlar elde edilecektir. Aşağıdaki örneklerde yazı çevrimi yaparak değerlendirdiğimiz sözcüklerin bazılarında SÇ’deki kullanıma paralel bir uyumsuzluk bulunmaktadır

Bilmecelerde uyumsuz olarak tespit edilen örneklerin SÇ’de de aynı şekilde artlık-önlük uyumunun dışında kaldığı görülmektedir. Örneğin, *vırde* (7) (YÇ *vırde*) “uzanacak”, sözcüğündeki ikinci hecedeki <e> harfi yani gelecek zaman eki, yazı çevriminde /i/ olabilir. Zaten SÇ’de de 3. şahıslara gelecek zaman ön ünlülü olarak sadece {-i} biçiminde eklenir. Aynı durum SÇ *tasatış* “temizleyecekler” bilmecelerde *tazadis*’ (25) (YÇ *tazadiş*) “temizleyecekler” sözcüklerinde de görülür. Belirtme-yaklaşma durum ekinin de uyumu bozan bir kullanımı görülmektedir. SÇ *ıvıl-a* “oğlunu, oğluna”, bilmecelerde *uvıle* (13) “oğlu” biçimindedir.

5.1.16. Ünsüzlerin Uyumu

Yazı çevrimleri yapılan bazı sözcüklerde tonluluk bakımından uyum görülmektedir. Örneğin; *turın’çè* (6) “çatısında” sözcüğünün yazı çevrimiyle *turınce* biçiminde tonlu-tonlu uyumu görülür. *tuggunzà* (14) “dökülüp” sözcüğünün yazı çevrimiyle *tukkunza* biçiminde tonlu -tonlu uyumu görülür. *kizen’zè tıre* (15) “kişneyip duracak” sözcüğünün yazı çevrimiyle *kijenze ture* biçiminde tonlu-tonlu uyumu görülür. *kuvabınçen* (35) “göbeğinden”

¹¹ SÇ’de söz sonunda düşen /r/ sesleri ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bakınız: Ceylan (1997).

sözcüğünün yazı çevrimi *kuvabıncen* biçiminde de tonlu-tonlu uyumu görülür.

5.2. Söz Dizimsel Ses Bilgisi

Bugün SÇ’de telaffuz esnasında tonsuz seslerin iki ünlü arasında tonlulaştığı görülmektedir. Bilmecelerde ise bu telaffuz değişiminin yazıya geçirildiği görülür. Söz dizimsel ses bilgisi konusu içinde değerlendirdiğimiz bu konu başlığı altında söz dizimine bağlı telaffuz değişmesi olayları ele alınmaktadır.¹²

5.2.1. Sözcük Arası Benzeşmeler (External Sandhi)

Bilmecelerde ek, edat ve söz içinde telaffuz farklılıklarına bağlı olarak benzeşme olayı görülmektedir. Standart Çuvaşçada sadece telaffuzda görülen bu durum bilmecelerin yazımında da karşımıza çıkar. Örneğin; *şu bat’ne* (21) “suya” öbeği SÇ *şiv patne* “suya” şeklindedir. Aynı durum *Irzè balà* (21) “gövdeyle” sözcüğünde de görülmektedir. SÇ *ta/te* edatı da yine aynı şekilde ünlü ile biten sözcüklerden sonra geldiklerinde tonlu biçimleri ile görülürler: *púge-da, şigge-da* (14) “dışkısı da”. Aynı şekilde SÇ *te-* “demek” fiilinin de /d/’li biçimi yani telaffuzdaki biçimi de görülmektedir. Örneğin; *aggày des* (2) “abla desek”, *çibèr’ dès* (2) “güzel desek”, *lóggir lóggir det* (16) “fıkırdar, gıcırdar imiş”. Ancak SÇ *şinçe* “üstünde, hakkında” anlamındaki edatın bilmecelerde bir de *kaştà zin’çè* (27) “tünekte”, *kumaggazin’çe* (31) “ocakta” gibi kullanımları görülmektedir. Güzel’in de (2019, s. 74, 84) belirttiği üzere burada <z> harfi, /z/ sesini karşılamamakta sızıcı diş eti ünsüzü /j/ sesini karşılamaktadır. SÇ /ş/ sesinin tonlusu Bilmecelerde <z> olarak işaretlenmiştir. Ayrıca Durmuş da (2022, s.92) <z> harfinin yazı çevriminde /z/, /j/, /ş/, /j/ seslerine karşılık geldiğini ifade etmektedir.

5.2.2. Söz İçi Benzeşme (İnternal Sandhi)

Örneğin; Bilmecelerde *çiber* (2) “güzel”, *avdàn* (5) “horoz”, *dvadta, tvadta* (11) “dört”, *şidik* (19) “delik şeklinde olan örneklerde, bu teleffuz değişimi ile karşılaşmaktadır. Aynı şekilde üzerine ek alan köklerde de bu durum görülür: *tabi* (33) “çırpacak” *kuvabıncen* “göbeğinden” *çobat* (14) “koşuyor, vilédıp “ölüyorum”, *kilmezen* “gelmezsen”.

5.3. Biçim Bilgisi

5.3.1. Çokluk Eki

¹² Bu konu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bakınız: Üçok (1956).

Bilmecelerde çokluk [+sam],[+zam] biçiminde, SÇ'de {+sem} biçimindedir.

Örneğin; *Kós'sama* (9) “gözler”, *şilzam* (28) “dişler”.

5.3.2. İyelik Ekleri

Bilmecelerde 1. ve 2. teklik ve çokluk şahıs iyelik ekleri bulunmamaktadır. Akrabalık adları dışındaki sözcüklerde 3. teklik şahıs iyelik eki [+ı],[+i], SÇ'de ek [+i],[+i̇] biçimindedir.

Örneğin; *türk'k-i* (37) “sopası”, mıçalânın varr-ı (23) “bezin ortası”.

Akrabalık adlarına SÇ'de [+i̇i̇], [+i̇i̇] ekleri gelir. SÇ'de *atte* “baba” iyelik eki geldiğinde *aşşı* “babası” olur. Bilmecelerde “baba” sözcüğüne gelen ek ile sözcük karşımıza *ayşe* (13) olarak çıkmaktadır. Burada ek [+şe] biçimindedir. *Anne*, sözcüğüne iyelik eki geldiğinde SÇ'de *amışi* “annesini” biçimini alırken bilmecelerde sözcük *amuş*'(13) ve *amuj*'(13) olur. Yumuşatma/tonlu işareti ('), yazım bilgisi kısmında da belirttiğimiz üzere SÇ'deki /i̇/ sesini karşılamaktadır. Burada da 3. teklik şahıs iyelik eki karşımıza [+ş'] olarak ve tonlu biçimi [+j'] olarak çıkar. Ayrıca *amuş*' ve *amuj*' sözcüklerinde SÇ'dekin aksine ünsüzünde ikizleşme görülmez. SÇ'deki *tırrınçe* “tepesinde, çatısında” sözcüğü de bilmecelerde *tırın'-çè* (6) şeklindedir. Ancak *türk'k-i* (37) “sopası” sözcüğünde *türk* sözcüğünün ünsüzünün ikizleştiği görülür.

5.3.3. İlgi Eki

İlgi eki, SÇ'de {+n}, [+in], [+iṅ] bilmecelerde ise [+in], [+in], [+nin] biçimindedir. Ünlü ile biten köklere ekin ünlü ile başlayan biçimleri de gelmektedir. Yazım bilgisi kısmında da açıkladığımız üzere bu <i> işaretini *yi* ve *yi* hecesini karşılamaktadır.

Örneğin; *piçe-y-in* (18) “ağabeyin”, *şımgá-nın* (19) “yumağın”, *idt-in* (29) “köpeğin”, *mayra-nın* (1) “mayranın”.

5.3.4. Durum Ekleri

Bulunma durum eki SÇ'de {+rA}, {+tA}, {+çe} biçimindedir, bilmecelerde de [+ra], [+re], {+çe}.

Örneğin; *oy-rà* (4) “kırdı”, *tırın'-çè* (6) “tepsinde, çatısında”, *vide-rè* (15) “ahırda”.

Ayrılma durum eki SÇ'de {+rAn};{+tAn};{+çen} biçimindedir, bilmecelerde sadece [+çen] biçimi bulunmaktadır.

Örneğin; *kledin'-çèn* (37) “kafesinden”.

Belirtme-yönelme durum eki hem bilmecelerde hem de SÇ'de $\{+A\}$ biçimindedir.

Örneğin; *múggur-a* (35) “öküze, öküzü”, *uvıl-e* (13) “oğlu”

Araç-birliktelik durum eki SÇ'de $\{+pA\}$, $\{+pAlA\}$, $\{+pAlAn\}$ bilmecelerde $[+bala]$, $[+pele]$ ve $[+pa]$ biçimindedir.

Örneğin; *sévındalık'-pelè* (10) “dünya boyu”, *ırzè balà* (21) “gövdeyle”, *'İp'pe sîp'* (29) “iğneyle ip”. Bilmecelerde bir de sadece sayılara gelen eski araç-birliktelik durum eki $\{+n\}$ bulunmaktadır.

Örneğin; *İkki-n* (25) “ikisiyle”, *pîliggi-n* (25) “beşiyle”.

5.3.5. Kuvvetlendirme Eki

Bilmecelerde kuvvetlendirme eki $[+a]$ 'dır. Ekin SÇ'de $[+j]$ biçiminde olduğu varsayılmaktadır. Bilmecelerde de $\langle a \rangle$ işareti, SÇ'deki yazı çevriminde /i/ sesine karşılık gelebilir. Örneğin; *Ko'ssam-a* (9) “gözler”¹³

5.3.6. İsim Bildirmesi

İsim bildirmesinde öğrenilen geçmiş zaman *det'* dil bigisel yapısı ile karşılaşılır. Fiil çekimi bulunmamaktadır.

Örneğin;

Horà kis're kos' lóggır lóggır det'. “Kara kırsrağın gözü fırl fırl imiş.” (16) (3. teklik şahıs çekimi)

5.3.7. Şimdiki-Geniş Zaman Eki

Şimdiki-Geniş zaman çekimi SÇ'de $\{-At\}$, bilmecelerde $[-at]$, $[-ed]$ ekleri ile yapılmaktadır. Bilmecelerde 1. teklik şahıs ve 3. teklik ve çokluk şahısların çekimi bulunmaktadır.

Örneğin;

Sókkır avdàn siksé avdât'(avid-at). “Kör horoz çırpınarak ötüyor.” (5) (3. teklik şahıs çekimi)

Maggàr, Maggar, Maggarkà! İràn-paèn kil'mezèn' uğgédıp ta vilédıp. “Makar, Makar, Makarcık! Bugün yarın gelmezse, düşünüyorum ve ölüyorum.” (3) (1. teklik şahıs çekimi)

İkke avdàn kaskà orla vurzés'si. “İki horoz güvertede dövüşüyor.”(9) (3. çokluk şahıs çekimi)

¹³ Konu ile ilgili ayrıntılı bilgi almak için bakınız: Güzel (2016).

5.3.8. Gelecek Zaman Eki

Gelecek zaman eki SÇ'de [-i],[-i̇] biçimindedir. Bilmecelerde [a], [-e] ve [-ı], [-i] ekleri gelecek zaman ekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bilmecelerde 1.teklik şahıs, 3. teklik ve çokluk şahıs çekimi bulunmaktadır.

Örneğin;

Oyrà horàn làre. “Kırda kazan kurulacak.” (4) (3. teklik şahıs çekimi)

Irzè balà sènik şu bat'nè àni. “Yaba gövdesiyle suya girecek.” (21) (3. teklik şahıs çekimi)

Yel'li yel'zè vırde, oksàk saldàk' siksè sévırna. “Süpürgeyle süpürecek ve topal asker sıçrayarak (kendi etrafında) dönecek” (7) (3. teklik şahıs çekimi). Bilmecelerde ön ünlülü olarak karşımıza çıkan gelecek zaman ekinin bu örnekte (sévırn-a) art ünlülü olduğu görülmektedir. Güzel'in de (2019b, s. 225) Heikki Paasonen'deki Tatarca kopyaları tespit ettiği makalesinde belirttiği üzere ön ünlülü olması beklenen eklerin art ünlülü biçimlerinin görülmesi Tatarca bir kopya olarak düşünülebilir. Çünkü 19. yüzyılın ortalarında bu ağızların tam olarak sınırlarının çizilmediğini düşündüğümüzde bu durum olasıdır.

İkke pır'çe tola, sévındalık'-pelè aksà sévırnıp. “İki tane buğdayı dünyaya ekip yayacağım” (10)

(1. teklik şahıs çekimi)

İkkin sızı, pıliggin tazádis' “İkisiyle çıkaracak, beşiyle temizleyecek.” (25) (3. çokluk şahıs çekimi)

5.3.9. Şart Eki

Şart eki SÇ'de {-sA}, bilmecelerde {-zen} biçiminde karşımıza çıkmaktadır.

Örneğin;

Maggàr, Maggar, Maggarkà! İràn-paèn kil'mezèn'ırggédıp ta vilédıp. “Makar, Makar, Makarcık! Bugün yarın gelmezse, düşünüyorum ve ölüyorum.” (3) (3. teklik şahıs çekimi)

5.3.10. Fiilimsiler

Zarf fiil ekleri SÇ'de {-sA},{-sAn} ve {-sAssİn} bilmecelerde [-zA],[-sa],[-sè],[-zè] biçimde karşımıza çıkar. Bilmecelerdeki şart çekimi sadece 3. teklik şahısta görülmektedir.

Örneğin;

Sókkır avdàn siksé avdât' (avid-at). “Kör horoz çırpınarak ötüyor.” (5)

Yel'li yel'zé virde, oksák saldák' siksé sévirna. “Süpürgeyle süpürecek ve topal asker sıçrayarak (kendi etrafında) dönecek” (7)

Kumaggà sin'çè kvak takmàk sèksà türe. “Ocak üstünde mavi çanta asılı duracak.” (8)

Kardà túruh híre kan'kà çobàt', púge-da, şigge-da tuggunà pıràt'. “Çit boyunca kırmızı keçi koşuyor, dışkısı da dökülüp gidiyor.” (14)

Hóp hóp vidè, hóp vidè; hóp videré şunu vidè; şunu viderè şurèn' iyra kizen'zè türe. “Hop hop (ahırın kapısını) kapatacak, hop kapatacak; hop ahır kemik dolacak, kemik (oylanan) ahırda kızıl/sarı aygır kişneyip duracak.” (15).

Geçmiş zaman sıfat fiil eki SÇ'de de bilmecelerde de [-ni],[-ni] şeklindedir. SÇ'de öğrenilen geçmiş zaman ekinin ünlüleri kısa seslerdir ve üzerine gelen iyelik 3. teklik şahıs eki ile ünlüsü normal uzunlukta gösterilir: [-ni];[-ni] +i (İYET3K) > [-ni],[-ni].

Örneğin; *Hıy çil'-ni* (30) “Çıra bölmek”, *pórda vot tat-ni.* (5) “Baltanın odun kesmesi.”

Bir diğer sıfat fiil eki SÇ'deki {-As} ekidir. Ek, bilmecelerde {s'} biçimde karşımıza çıkmaktadır

Çibèr' dès çibèr' mar, aggày des, aggày mar, şijí des, şijí mar. “Güzel desek güzel değil, abla/görümce desek abla/görümce değil, fare desek fare değil.” (2) (3. teklik şahıs çekimi)

6. Bilmecelerin Söz Varlığı Üzerine

Çuvaşça, tarihsel olarak Bulgar, Kıpçak, Moğol, Rus ve Fin-Ugor dilleriyle etkileşimde içinde olmuştur. Çok katmanlı yapısı nedeniyle Çuvaş yazı dilinin tüm bu dillerin izlerini taşıdığı açıktır. Dolayısıyla bu çalışmanın konusu olan bilmecelerdeki söz varlığı, Çuvaş yazı dilinin başlangıç dönemlerini ve köken bilgisini göstermektedir. Sonuç olarak, bu bölümde bilmecelerin söz varlığı, etimoloji sözlüklerinde yer aldığı kadarıyla değerlendirilmiş ve genel bir bakış sunulmuştur.

Durmuş'a göre (2019, s.81) bir dilin söz varlığı hem yerli hem de yabancı kelimelerden oluşur. Birinci grup kelimeler dilin içinden türetilmiş, ikinci grup ise dış kaynaklardan alınmıştır. Çuvaş dili, sadece komşu milletlerin dillerinden kelimeleri bünyesine katmakla kalmamış, aynı zamanda Türk diliyle ortak bir söz varlığını da paylaşmaktadır. Durmuş'un (2019) bu tespiti üzerinden hareketle yapılan çalışmada bilmecelerdeki söz

varlığının bir kısmının Türk dilinin ortak söz stoğu içinden olduğu gözlemlenmiştir:

aggây (2) “abla”, *amuĵ*, *amuş*’ (13) “annesi”, *ayşe* (13) “babası”, *her*’ (13) “kız”, *uvıl* (13) “oğul akrabalık adları; sırvar (15) “ağız”, çil’gè (15) “dil”, çire (32) “yürek”, *kos*’ (9) “göz”, vat (8) “safra”, kuvabınçen (35), “göbek¹⁴”, vücut ile ilgili sözcüklerdir.

Oñ (39) “ay”, *hvel* (42) “güneş”, *şu* (20) “su” dünya ile ilgili sözcüklerdir. *Ut* (20)“at”, *múggur* (35) “öküz”, *ıdım* (29), “köpek”, *pola* (26) “balık”, *tigâ* (22) “tay”, *taggâ* (30) “koç”, *şiji* (2)“fare”, *kâik* (20) “kuş” hayvanlarla ilgili sözcükler; *pórda* (5) “balta” aletle ilgili sözcük *vot* (5) “ot, odun” bitkilerle ilgili, *şor* (28) “beyaz, *kvak* (8) “mavi” renklerle ilgili sözcüklerdir (Fedetov, 1996).

Ayrıca *hora* “kara”, *şor* (28) “beyaz”, *vurum* (37) “uzun”, *sókkır* (5) “kör” sözcükleri de ortak Türkçedeki niteleyici sözcükler olarak sayılabilir. *Per*’ (12) “bir”, *íkke* (20) “iki”, *pillig* (20) “beş”, *hırıh* (12) “kırk” sayıları da yine ortak Türkçeden gelen sözcüklerdir. Bunlara meslek adı *ustı* (1) “ustası”, zaman adı *iran* (3) “yarın” da eklenebilir. Yegorov (1964) *sokkır* sözcüğünün Farsça kökenli olduğunu “bir gözü kör” anlamı verdiğini de ifade etmektedir.

Elbette fiillerden *ıs*’- (20) “içmek”, *vil*- (3) “ölmek”, *sévırna* (7) “döndüreceğim”, *vurşés*’si “dövüşüyorlar”, *tat*- (5) “kesmek”, *lâr*- (4) “oturmak”, *tur*- (22) “yardımcı fiil, durmak, sürdürmek”¹⁵, *de*- (16) “demek”, *sik*- (7) “şıçramak”, *ıggédıp* (3) “düşüyorum”, *pır*- (21)“gitmek”, *tuggun*- (14) “dökülmek, *vide* (15) “örtecek, kapatacak”, *kır*- (42)“girmek”, *homgá*- (20) “sallanmak”, *an*- (34) “inmek”, *kizé*- (22) “kişnemek”, *vırde* (7) “yatacak”, *irt*- “geçmek”, *érni* (30) “aşması”, *tâbi* (33) “çırpacak, (yün) dövecek”, *avdât*’ “ötüyor”, *séksâ* (8) “asılıp”, *tórdıp* (35)“sürükleyeceğim”, *koldár*-(36) “güldürmek”, *pirah*- (3) “bırakmak, *çobât*’ (14) “koşuyor”, *şil*- (38)“silmek”, *korın*-(39) “görünmek”, *arlı*- (35) “çevirmek”, *çil*’- (30) “bölmek” *yel*’- (7) “süpürmek”, sözcükleri Yegorov’un (1964) etimoloji sözlüğüne göre de ortak Türkçenin fiil kadrosu içindedir. Ayrıca *vil*- fiili çağdaş Moğalcadaki *ala*- “öldürmek” fiili ile de ortak sözcükler olarak görülmektedir (Ersoy, 2022, s. 379).

¹⁴ Levitskaya (2005, s. 255) Çuvaşça ve Oğuzca arasındaki eş şekilli sözcükler arasında *kıvapa-göbek* sözcüğüne yer vermektedir. Durmuş da (2019, s. 87-88) Çuvaşça ile Oğuzca arasındaki paralelliklerin *kıvapa-göbek* gibi denkliklerin dil temasından ziyade ortaklıkla izah edilmesi gerektiğini düşünmektedir.

¹⁵ SÇ’de sözcük *tür*-“ durmak, sürdürmek” şeklindedir. Bilmecelerde ortak Türkçedeki şekli *tur*- korunmaktadır.

Bilmecelerdeki isimlerden *ustu* (1) “ustası”, *iran* (3) “yarın”, *pos* (19) “baş”, *oy* “kır”, *horan* “kazan”, *hıy* (14) “meşale”, *çümur* (13) “yuvarlak”, *idèm* (41) “harman yeri” *hir* “kır”, *vide* (15) “ahır”, *şunu* (15) “kemik”, *kis'rè* (16) “kısırak”, *şumgá* (19) “yumak”, *şidik* (19) “delik”, *sénik* (21) “yaba”, *vak* (21) “oyuk”, *sára* “kula”, *varri* (23) “ortası”, *hortla* (24) “kurtlu”, *kizé* (24) “keçe”, *séra* (26) “ordu”, *ip* (29) “iğne”, *sip* (29) “ip”, *súlla* (32) “yağlı”, *şum* (33) “yün”, *tàbi* (33) “çırpacak, (yün) dövecek”, *tırk'ki* (37), “baston, sopa”, *hıri* (37) “kuyruk”, *şiora* (39) “yarım,” *kaskà* (9) “güverte” sözcükleri de yine Yegerov’un (1964) ve Fedetov’un (1996) etimoloji sözlüklerine göre Türkçe kökenli sözcükler içerisindedir.

Sergeyev (2010, s. 38-39) *çüreçè* (12) “pencere”, *çiber* (2) “güzel” sözcüklerinin Farsçadan geldiğini söylemektedir. Yegerov (1964) *sırà* (22) “bira” *súkur* (39) “ekmek” sözcüklerini Farsça kökenli saymakta *uhmàh* (13) “ahmak”, *şipır* (13) “süpürge” sözcüklerinin de Arapçadan geldiğini belirtmektedir. Bu sözcükler için farklı etimolojik analizler de bulunmaktadır. Agyagasi (2019, s.54) Çuvaşça *şikır* “ekmek sözcüğünün Eski Batı Türkçesinde **şükür* biçiminde olduğunu ve Eski Doğu Türkçesindeki *çörek* sözcüğü ile ilişkili olduğunu düşünmektedir. Fedetov (1996) *çiper*, *çüreçe*, *sıra*, *şipır* sözcüklerinin de Türk yazı dillerindeki ortak sözcüklerden saymaktadır. *Çiper* sözcüğünü Róna Tas Orta Moğolcadan alıntı bir sözcük olarak da belirtmektedir (Ersoy, 2022, s. 357).

Sergeyev (2000, s. 42), *Piçike* “küçük”, *tigá* (22) “tay”, *çih* (1) “tavuk”, *orbá* (3) “arpa”, *çiçi* (34) “meme”, *inè* (34) “inek”, *timir* (16) “demir”; Yegerov (1964) *kókır* (18) “eğri”, *sumza* (25) “burun”, *yeràn* (40) “dağ sırtı” sözcüklerini Moğolcadan geçmiş sözcükler olarak saymaktadır. Fedetov’un (1996) etimoloji sözlüğündeki *taka* maddesine ve *çih* maddesinde *çih* ve *tiga* sözcüklerinin Moğolcadan geçtiği kesin olarak belirtilmemektedir. *Çiçi* sözcüğü de Fedetov’un (1996) sözlüğünde *çiçi* maddesinde Mariceden geçen bir sözcük olarak belirtilmiştir.

Mayrè (1) “kadın”, *piçkè* (1) “fiçi”, *avin* (12) “ahır, ambar”, *voçah* (4) “ocak”, *saldàk* (7), *kumagga* (31) “fırın”, *kutrà* (11) “kıvrırcık”, *kledin'çèn* (35) “kafesinden”, *sáplık* (38), “yama”, *vırıs* (42) “Rus”, *salat* (24) “malt”, *kopistà* (23) “lahana” sözcükleri de Yegerov’un (1964) etimoloji sözlüğüne göre Rusçadan alınmış sözcüklerdir. Bunlardan *voçah* Fedetov’un (1996) etimoloji sözlüğüne göre Eski Türkçe kökenli bir sözcüktür. *Saplık* sözcüğü de Fedetov’da (1996) *sapla-* “dikmek, yamamak, tamir etmek” fiili içerisinde yer alır ve Fedetov, bu fiilin kökünü Eski Türkçe *sep* isim kökü ile ilişkilendirmiştir.

Mıçala (23) “bez” sözcüğü Rusçadan geçen bir sözcüktür. Fedotov (1996) *munçala* maddesinde bu sözcüğe yer vermiştir. Yine *kunçala* “çıkırık” sözcüğü de Yegerov’a (1964) göre 10. yüzyıldan önce Doğu Slav dillerinden alınmış bir sözcüktür. Bilmecedeki *sébossi* (13) sözcüğü yani sözlükte *şabossi* “harman döven” adında bir alet adı olarak Slavca kökenli olduğu düşünülmektedir (Ahmet’yanov, 2015, s. 397). Fedotov (1996) ise *şap-* maddesi içerisinde *şapuşşi* sözcüğünden bahsetmekte ve sözcüğün kökeninin ortak Türkçeye dayandığını ifade etmektedir. Ayrıca bilmecelerde karşımıza çıkan bu sözcüğün de *şapı+yivışşi* sözlerinin birleşmesi ile oluştuğunu ifade etmektedir.

Bilmecelerde Mariceden alıntı sözcüklerle de karşılaşmaktadır. Ancak etimoloji sözlüklerine göre farklılıklar görülmektedir. Yegerov (1964) *pürt* “ev” sözcüğünü Marice *pört ~pürt* şeklinden getirmekte, Fedotov’un (1996) sözlüğünde de sözcüğün Mariceden alındığı ifade edilmiştir. Sergeyev’e göre (2007, s. 290) *teggérlé* (20) “kumru” sözcüğü Marice *tırgıde* sözcüğünden gelmektedir. Sêtmâ “tava” sözcüğü de Fin-Ugor alt katmanının bir unsuru olarak değerlendirilmektedir.

Zeltov (2019) Udmurtçadan da *laptâk* (13) “geniş, tıknaz” ve *poggân* (17) “sandalye” sözcüklerinin alındığı söylemektedir (s. 252-253). *Pukan* sözcüğünün Mariceden alındığını söyleyen araştırmacılar da bulunmaktadır (Yegerov, 1964). Yegorov, (1964) *kardâ* (14) “çit” sözcüğünün de yine Fin-Ugor ve Kafkasya dillerinden geldiğini ve Bulgar kökenli olduğunu düşünmektedir. Fedotov (1996) ise sözcüğü Türkçe kökenli olarak saymaktadır. *Pajalú* (31) “kek” sözcüğünün ise kökeninin Yunanca olduğu ve bu alıntının köklerinin Eski Bulgar dönemine götürülebileceği de söylenmektedir (Yegorov, 2009, s.557-558).

Yegorov (1964) *paên* (3) “bugün” sözcüğünün Tatarcadan alındığını ifade etmektedir. *Kaşta* (28) “tünek” sözcüğü Fedotov’un (1996) sözlüğünde Türkçe kökenli olarak gösterilmektedir. Ahmet’yanov (2015, s. 427) *kaşta* sözcüğünün Farsçadan gelmiş olabileceğini ve diğer Türk yazı dillerinde değil de Fin-Ugor dillerinde kullanımının olmasının şaşırtıcı olduğunu ifade etmektedir

Çuvaşçanın kendisinin bir yazılı dil olarak ortaya çıktığı bu zamanlarda kendine has bazı söz ve ses taklidi sözcükleri de bilmecelerde görülebilmektedir. Örneğin; *her’ hıhli* (17) “gelin ağtı”, *lóggir lóggir* (16) “gıcırdama, fıkırdama” *çaggâk* (7) “saksagan”, *órla* (9) “boyunca”, *turin’çè* (6) “tepesinde, çatısında” *ain’çè* (17) “altında”, *sin’çè* (8), *zin’çè* (27) “üstünde”.

Yukarıda etimolojik olarak sınıflandırmaya çalıştığımız sözcüklerin etimolojileri tartışmalı da olsa Durmuş'un da (2019, s. 86) söylediği üzere Çuvaşçanın kendi akrabası olan dillerden etkilendiği, coğrafî, tarihî ilişkiler neticesinde yakınlık kurduğu millet ve dillerinden ödünçlediği sözlerin bulunduğu gözlemlenmiştir.

8. Bilmeceler

Aşağıda S. M. Mihaylov'un bilmecesinin ilk olarak orijinal şekli ve cevabı verilmekte, ardından sırasıyla harf çevrimi, biçim bilgisel incelemesi, bilmecenin stardart Çuvaşça ile transkripsiyonlu biçimi son olarak da bilmecenin Türkiye Türkçesi karşılığına yer verilmiştir.

1

K: Пичіке майрă¹⁶ пичкè усты. Юмăхь топпы: Чихь.

HÇ: Piçike¹⁷ mayrè piçkè ustı (usta+ı). U̇mah toppı¹⁸: Çih.

Küçük mayra fiçı usta-İYET3K. Bilmecenin cevabı: Tavuk.

SÇ: Piçikki mayra piçke İsti¹⁹ Yumah tupsımı: Çih.

TT: Küçük kadın fiçı ustası. Bilmecenin cevabı: Tavuk.

2

K: Чибèрь дèсь чибèрь марь, аггăй²⁰ дèсь, аггăй марь, шижй дèсь, шижй марь. Сярык.

HÇ: Çibèr' dèş çibèr' mar, agğay des, agğay mar, şiji des, şiji mar. Sérık

Güzel de-SF güzel değil, abla de-SF abla değil, fare de-SF fare değil. Şalgam

SÇ: Çiper tese çiper mar, akkay tese, akkay mar, şişî tese, şişî mar. Şarık.

TT: Güzel desek güzel değil, abla/görümce desek abla/görümce değil, fare desek fare değil. Şalgam.

3

K: Маггàрь, Маггарь, Маггаркà! Ирàнь-паянь кильмезэнь, юггèдыпъ та вилèдыпъ. Орбà пось прахны́.

¹⁶ "Rus kadın" anlamındaki sözcük. Sözcüğün Rusça aslı *marya*dır.

¹⁷ Bugün SÇ'de *piçik* "küçük" olan sözcüğün Eski Çuvaşçadaki biçimi *piçiki* şeklindedir. Sözcüğün Macarca ve Udmurtçadaki kopyaları da eski biçimin bu şekilde olduğunu göstermektedir. Bu biçim kuzey ağızlarında arkaik bir özellik olarak bulunmaktadır (Sergeyev, 2007, s. 70).

¹⁸ *top-tup* "bulmak" fiilinden yapılmış bir isimdir.

¹⁹ "Piçik Mayrı, piçike İsti. (çihî)" (Aşmarin, 1929, s. 72).

²⁰ *akkay* "abla, teyze" sözcüğündeki *aka* sözcüğüne gelen {+y} seslenme ekidir. Yegorov (2009, s. 205-207) sözcüğün Yenisey Yazıtları'ndan önce bulunan Orta Bulgar dönemi akrabalık adlarından olduğunu ifade etmektedir

HÇ: Maggàr, Maggar, Maggarkà! Ìràn-paèn kil'mezèn' ұrggédıp ta vilédıp. Orbà pos' pırahní.

Makar Makar, Makarcık! Bugün yarın gel-OLMZ+ŞART, düş-ŞGZE+T1K ve öl-ŞGZE+T1K. /Arpa baş bırak-SF.

SÇ: Makar Makar Makarka! Iran payan kilmesen, üketip ta viletip.^{21/} Urpa puş hıvarnı.

TT: Makar, Makar, Makarcık! Bugün yarın gelmezse, düşüyorum ve ölüyorum./Arpanın yere düşen başakları.²²

4

K: Ойрà хорàн лàре. Авынъ вочàхъ.

HÇ: Oyrà horàn làre. Avın voçàh.

Kır-BDE kazan otur-GZE+ØT3K. Çukur ambar²³.

SÇ: Uyra huran ları. Avın vuçahı.

TT: Kırdan kazan kurulacak./Çukur ambar.

5

K: Сóккыр авдàн сикьсé авдàть. Пóрда вотъ татнЫ.

HÇ: Sókır avdàn siksé avdát'(avid-at). Pórdan vot tat-nı.

Kör horoz sıçra-ZF öt-ŞGZE+ØT3K. Balta odun kes-SF.

SÇ: Sukkır avtan sikse avítat. Purtı vutı tatnı.

TT: Kör horoz çırpınarak ötüyor./Baltanın odun kesmesi.

6

K: Áвынъ-турынъчè авдàн áвди. Шанггра.

HÇ: Ávın-turın'çè (tur-ı-n-çè)²⁴ avdàn ávdi. Şanggra.

Ahır tep-İYET3K+ADILN+BDE horoz öt-GZE+ØT3K Zil.

SÇ: Avın tırrınçè avtan avıtı.²⁵ Şınkır, Şankıra.

TT: Ahırın çatısında horoz ötecek. Arp üzerindeki zil.

7

²¹Makar sözcüğü bir erkek adıdır ve sonradan Kiremet'in adı olmuştur. SÇY'de Makar ve Makkar olarak iki maddede bu sözcük ile ilgili bilgi verilmiştir. Sözlükte bilmece şöyledir: Makar, Makar, Makarka! Iran payan kilmesen üketip te viletip. (Aşmarin, 1934, s. 170-174). Sözcüğün *makır*- "ağlamak" sözcüğü ile ilgili olabileceği de düşünülebilir.

²²S. M. Mihaylov'un bütün eserlerinin yer aldığı çalışmada, cevabın Rusça karşılığının yanlış olduğu ve cevabın Çuvaşça "Orba pos' pırahní" şeklinde olması gerektiği konusunda not düşülmüştür (Dimitriyev, 2004, s. 492).

²³Harman yapılmadan önce demetlerin bir ambarda kurutulması. (URL-2)

²⁴Tur sözcüğü, Anatri ağzında *tırrı* şeklindedir ve "çatı, üst" anlamındadır (URL-3).

²⁵*Tupmalli Yumahsem* (2015) adlı kitapta *avti-avıtı* şeklinde fiilimsi ve zaman eki olarak iki şekilde belirtilmiştir.

K: Ельли ельзэ вёрде, оксак салдакъ сиксэ сывёрна./Чаггак.

HÇ: Yel’li yel’zé vırde, oksak saldağ’ siksé sévırna. (savırına)/Çaggak.

Süpürgeyle süpür-ZF yat-GZE+ØT3K, topal asker sıçra-ZF dön-GZE+ØT3K/Saksağan.

SÇ: Yel’li eyılse vırtı, uksah saltak sikse şavırını.²⁶/Çakak.

TT: Süpürgeyle süpürecek ve topal asker sıçrayarak (kendi etrafında) dönecek.

/Saksağan.

8

K: Кумагга-синьчэ квакъ такмакъ сяксà түре./Ватъ.

HÇ: Kumaggà sin’çè kvak takmak sèksà túre./Vat

Ocak üstünde mavi çanta as-ZF dur-GZE+ØT3K. /Vat.

SÇ: Kımaka şınçè kıvak takmak şakınsa tırı./Vat.

TT: Ocak üstünde mavi çanta asılı duracak./Saфра.

9

K: Ёкке авдан каска орла вурзясъси./ Косъсама.

HÇ: İkke avdàn kaskà orla vurzês’si./ Kós’sama.

İki horoz güverte boyu dövüş-

ŞGZE+Ç3K./Göz+ÇKLKE+Kuvvetlendirme Eki

SÇ: İkkı avtan kaska urlı vırşaşşı.²⁷/Kuşsemeh.

TT: İki horoz güvertede dövüşüyor./Gözler.

10

K: Ёкке пёрче тола, сывындалыкъ-пелè аксà сывырныпъ./ Икке кось.

HÇ: İkke pır’çè tola, sévındalık’-pelè aksà sévırnıp./ İkke kós’.

İki tane buğday dünya-A-BDE ek-ZF döndür-GZE+T1K. /İki göz.

SÇ: İkkı pırçı tulı şantalıkpa aksa şavırınıp./İkkı kuş.

TT: İki tane buğdayı dünyaya ekip yayacağım./İki göz.

11

K: Двэдта пичей, двэдтышь да кутра./Хый-юъси.

HÇ: Dvádtà piçey, dvádt’ış da kutrà./Hıy-ış’si.

Dört erkek kardeş-SE dördü de kıvır kıvır”/Meşaledeki boynuzlar

SÇ: Tıvattı piçey, tıvattış ta kutra./Hıyı yüşşı.

²⁶Yel’li sözcüğündeki yel’ rüzgâr anlamında yel’- ise “yayıma” anlamındaki eyil- sözcüğü ile ilişkilendirilebilir (Zolonitsky, 1875, s. 199). Ancak bu bilmecenin çevirisinde yel’li yel’- “süpürgeyle süpürmek” anlamında kullanılmıştır (Mihaylov, 1853, s. 57).

²⁷Pır kaska urlı iki avıtan vırşaşşı (URL-4).

TT: Dört erkek kardeş dördü de kıvrır kıvrır./Meşaledeki boynuzlar.²⁸

12

K: Перь пюрьдинь хірихь чуречè./Авын-юсьй.

HÇ: Per'pür'din' hiriş çüreçè./Avın ır'si.

Bir ev-İDE kırk pencere./ Ahır direği.

SÇ: Pır pürtin hiriş çüreçe./Avın-yivışşı.

TT: “Bir evde kırk pencere./Ambar direği.²⁹

13

K: Айше чумур, амушь лаптăкъ, херь хитрè, ўвyle ухмăхь./ Тоба: айше авын юсьй, амужь- ѡидèмь, херь-шіпырь, увyle-сябосй.

HÇ: Ayşe (ay+şe) çumur, ámuş'(ama+işi) laptăk, her' hitre, úvile uhmăh.

Baba-İYET3K yuvarlak anne-İYET3K düz, kız güzel oğul-B-YDE ahmak.

Toba: Ayşe avın ır'si, ámuş' 'idèm, her-şıpır, uvile - sêbosi.³⁰

Toba: Baba-İYET3K ambar direği, anne-İYET3K harman yeri, kız süpürge, oğul-B-YDE harman döven.

SÇ: Aşşı çimır, amışı laptık, hır hitre, ıvile uhmah./Aşşı avın yüşşi, amışı yitem, hiri şipir, ıvili şapuşşı.

TT: “Baba yuvarlak, anne düz, kız marifetli, oğulu ahmak./Cevap: Baba- ambar direği, anne harman yeri, kız süpürge, oğlu-(harman) döven.

14

K: Кардà тұрухь хіре канькà³¹ чобать, пүге-да, шигге-да туггунзà пырăть./ Хый сionнй.

HÇ: Kardà тұruh hire kan'kà çobàt', püge-da, şigge-da tuggunzà piràt'./Hıy sionnı.

²⁸ Burada yakılan meşalenin/işığın birden fazla çarayla elde edildiği anlatılmak isteniyor olmalı.

²⁹ Aşmarin'in hazırladığı SÇY'nin birinci cildinde, avın-yivışşı maddesinde şış, harman zamanında ekmeğ şekillendirmek ve sonrasında ekmeği kurutmak için kullanılan halka şeklinde sıralanan tandırın üstünde bulunan direkler olarak tarif edilmektedir. Sözlükte avın-yivışşı, avın yüşşi olarak da geçmektedir (Aşmarin, 1929).

³⁰ Dayanak, ucunda demir zincir bulunan, uzun bir sırttan yapılmış harman demetlemek için özel bir alet (Nasipov, 2009, s. 196).

³¹ Kan'ka sözcüğü Fomin'in (2013) *Pılterişşır Çıvaş Simahşen Kñeki*'nde yer alan anlamı bilinmeyen sözcüklerden biridir. S. M. Mihaylov'un derlediği bu bilmecenin ilk kısmı başka bilmeceler içerisinde de geçmekte ve cevapların meşale ışığı, sakal, saksagan şeklinde olduğu görülmektedir. Dimitriyev (2004) bilmecenin Rusçasında sözcüğü kedi olarak aktarmıştır. Bilmecenin cevapları içinde sakal olması bu sözcüğün keçi olma olasılığını arttırmaktadır.

Çit boyu kırmızı keçi koş-ŞGZE-ØT3K, dışkı da dökül-ZF git-ŞGZE-ØT3K/Meşale ışığı.

ŞÇ: Karta tırh hire kanka çupat', pihî-şikî tikinsa pırat'./ Hiyi sunni.

TT: Çit boyunca kırmızı keçi koşuyor, dışkısı da dökülüp gidiyor./Meşale ışığı.

15

K: Хопъ, хопъ видѣ, хопъ видѣ; хопъ видерѣ шуну видѣ; шуну видерѣ сюрѣнь Ыйра кизеньзѣ туре. /Сювардѣ чильгѣ.

HÇ: Hóp hóp vidè, hóp vidè; hóp videré şunu vidè; şunu viderè

Hop hop kapat-GZE- ØT3K, hop kapat-GZE-ØT3K; hop ahır-BDE kemik kaplan-GZE-ØT3K; kemik ahır+BDE /

şurèn' íyra kizen'zè túre. şıvardá çil'gè.

kızıl/sarı aygır-B-YDE kişne-ZF dur-GZE-ØT3K /Ağız-BDE dil.

ŞÇ: Hop hop vitî, hop vitî, hop vitere; şimî vitî; şimî vitere şüren iyir kisense tiri./Şıvarta çilhe.

TT: Hop hop (ahırın kapısını)kapatacak, hop kapatacak; hop ahır kemik dolacak, kemik (oylanan) ahırda kızıl/sarı aygır kişneyip duracak./Ağızdaki dil.

16

K: Хорѣ кисьрѣ косъ логгырь логгырь деть.³²/Тимиръ сюрасьси.

HÇ: Horà kis'rè kos' lóggır lóggır det'³³./Timir' şıras'si

Kara kısrak göz fikir fikir de-ŞGZE+T3K./Demir kilit.

ŞÇ: Hura kışre kuş lakır-lakır tet'./Timir şıraşşı.

TT: Kara kısrakın gözü fırl fırl imiş./Demir kilit.

17

K: Перъ пюръггѣньчи-аиньчѣ твѣдта херь хюхлѣ. /Погганъ.

HÇ: Per' pır'ggén'çi-ain'çè tvádtá her' hıhlı./Poggàn

ŞÇ: Pır pırkençikî ayınçe tivattî hır hühi./Pukan

TT: Bir duvak altında dört gelin ağıtı./Sandalye

18

K: Пичі́ки пичѣинь порні́ кóкырь. /Торчкѣ.

HÇ: Piçiki³⁴ piçein porní(porne+i) kókır./Torçkâ.

³² ŞÇY'de bilmece *Hura kışre kuş lakır-lakır* "Kara kısrakın altı/poposu gıcır gıcır." (URL-5)

³³te- "demek" fiilinin üzerine gelen {-t} şimdiki-geniş zaman eki, öğrenilen geçmiş zaman işlevindedir. Stardart Çuvaşçada nakil, anlatma, sonradan farkına varış belirtmek için *tet* gibi biçimler kullanılır.

Küçük ağabey-İD parmak-İYET3K eğri./ Fırın maşası.
SÇ: Piçik piçenin pürni kakır./Turçika.
TT: Küçük ağabeyin parmağı eğri./Maşa³⁵.

19

K: Перь сьомгáнын сиччи шидыкь./Пось.
HÇ: Per' sımrgánın sıççı şidik./Pos'.
Bir yumak-İDE yedi delik./Baş.
SÇ: Pır şimhanın şiči şitik./Puş.
TT: Bir yumağına yedi deliği./Baş.

20

K: Ыкке теггэрля вый вѣли, вуслàn кàикь хомгáни./ Уть шу исьнѣ.
HÇ: Ыкке teggérlê vıy vġli, vuslàn kàik³⁶ homgáni./ Ut şu is'nı.
İki kumru oyun oyna-GZE+Ø3TK kuşlar sallan-GZE+Ø3TK/ At su iç-SF.
SÇ: İkkı tirkalta vıy'ı vılyı, vuslan kayık humhanı./ Ut/Laşa şiv işni.
TT: İki kumru oyun oynayacak, kuşlar (gökyüzünde) süzülecek./Atın su içmesi.

21

K: Ырзѣ балà сѣникъ шу батьнѣ áни./ Инѣ вакъ патнѣ пыны.
HÇ: Irzê balà sėnik şu bat'nė áni./ İne vak patne pını.
Gövde-A-BDE yaba su-EDAT in-GZE+Ø 3TK/ İnek çukur-EDAT git-SF
SÇ: Irşapala senik şiv patne anı./ İni vakı patne pını.
TT: Yaba gövdesiyle suya girecek./İneğın suya girmesi.

22

K: Сaггъ-аиньчѣ сáра тигá кизѣни./Сырà.
HÇ: Sagg ain'çė sára tigá kizėni./ Sırà.
Sıra-EDAT kula tay kişne-GZE+T3K/Bira.

³⁴Bugün SÇ'de *Piçik* "küçük" olan sözcüğün Eski Çuvaşçadaki biçimi *piçiki* şeklindedir. Sözcüğün Macarca ve Udmurtçadaki kopyaları da eski biçimin bu şekilde olduğunu göstermektedir. Bu biçim kuzey ağızlarında arkaik bir özellik olarak bulunmaktadır (Sergeyev, 2007, s. 70).

³⁵Ocakta yakıtı karıştırmak için kullanılan ucu kavisli kalın bir demir çubuk.

³⁶Dimitriyev'de (2004, s. 406) bilmececi'nin cevabının Rusça karşılığı "İki kumru oyun oynuyor ve eşekarısı savaşıyor." şeklindedir Ancak başka bir kaynakta *vuslan kayık* "kuşlar" anlamındadır (Sergeyev, 2007, s. 259). Ayrıca SÇY'de bilmece yazım özellikleri açısından farklıdır: "İki tekerli vıy-vılı, vuslan-kayık homhanı" şeklindedir (URL-6).

SÇ: Sak ayınçe sarı tiha kişeni./ Sıra.
TT: Sıra altında kula tay kişneyecek./ Bira.

23

K: Мы мы мычалà, мычалàнынъ варры мамаля. /Копыстà пось.
HÇ: Mı mı miçàla, miçalànin varrı mamalê./ Kopistà pos'.
Bez bez-İD orta-İYET3K hediye./Lahanın başı.
SÇ: Mu Mu Muñçala, muñçalanın varri Mamalya./ Kupista puş.
TT: Bezin ortası hediye.³⁷/Lahananın başı.

24

K: Сакъ зиньчè хóртла кизé вьрде./Салать.
HÇ: Sak zin'çè hòrtla kizé vırde./ Salat.
Sıra-EDAT kurtlu keçe yat-GZE+ØT3K./Malt.
SÇ: Sak şınçe hurtlı kişşe vırtı./Salat.
TT: Sıraya kurtlu keçe serilecek./Malt.

25

K: Ёккин сызи, пилиггинъ тазáдись./Сумзà шингартнѝ.
HÇ: İkkın sizi³⁸, piliggin tazádis'./ Sumzà şingartnѝ.
İki-A-BDE çıkar-GZE+ØT3K,beş-A-BDE temizle-GZE+ØT3K /Burun sümkül-SF.
SÇ: İkkın sısı, pilikın pırla tasatış./Sımsa şinkartnѝ.
TT: İkişle çıkaracak, beşle temizleyecek./Sümkülme.

26

K: Сакъ аиньчè сыра ырди./Шурѝ пола.
HÇ: Sak ain'çè séra ır'di./ Şuri pola.
Sıra-EDAT ordu geç-GZE+ØT3K./Sudaki balık.
SÇ: Sak ayınçe şara irtı./Şuri pulı.
TT: Sıra altından ordu geçecek./Sudaki balık.

27

K: Каштà зиньчè хорà чихъ лàре./Хулàшь.
HÇ: Kaştà zin'çè horà çih lارة./ Hulàş'.
Tünek-EDAT kara tavuk otur-GZE+ØT3K./ Kulubede çıra için traversler var
SÇ: Kaşta şınçe hura çih ları./Hulaş.

³⁷ ÇRS'de (1853, s.60) bilmecenin cevabı şöyledir: "Bir el bezi olmasına rağmen, el bezinin ortasında güzel bir hediye var."

³⁸ Agyagasi (2019: 101) sözcüğün anlamını *to urinate* "işemek" olarak vermiştir. Bayram (2019)'da sözcüğün anlamı "büyük abdest yapmak" olarak verilmiştir.

TT: Tünekte karatavuk oturacak./Kulubede çıra için traversler var.

28

K: Каштá зиньчè шоръ-чíхъ лáре./Шíлзамъ.

HÇ: Kaştà zin'çe şor-çih lare./ Şilzam.

Tünek-EDAT beyaz tavuk otur-GZE+ØT3K./Diş-ÇKLKE.

SÇ: Kışti şinçe şurî çih larî./Şilsem.

TT: Tüneğe beyaz tavuk tüneyecek./Dişler.

29

K: Перь Бидтын сiусъ хюрè. / Биьпе сiпь.

HÇ: Per' idtin sius hürè./'İp'pe sip'

Bir köpek-İDE güdük kuyruğu./İgne-A-BDE sip'.

SÇ: Pır yıttın süs hürî./ Yippe şip.

TT: Bir köpeğin güdük kuyruğu./ İgneyle iplik.

30

K: Тiмiрь таггá ту ярни./Хый чильны.

HÇ: Timir' taggà tu êrni/ Ны çil'ni.

Demir koç dağ aş- ÖGZE+Ø T3K/Çıra böl-SF.

SÇ: Timir taka tu yarnî. /Hiyi çilni.

TT: Demir koçun dağdan aşığı inmesi. /Çıra bölmek.

31

K: Кумаггазиньчè мамi³⁹ теньгги вiрде./Пажалу.

HÇ: Kumaggazin'çè mamî ten'ggi virde./Pajalú.

Ocak-EDAT büyükanne-SD parası bulun-GZE+ØT3K. /Paşalu.

SÇ: Kimaka şinçe mami tenki virtî./Paşalu.

TT: Ocak üstünde büyükannenin parası var./Pide, bazlama.

32

K: Саггъ-аиньчè сiулла такмáкъ сяксá түре./Çирè.

HÇ: Sagg-ain'çè súlla takmàk sêksà türe./Çirè.

Sıra-EDAT yağlı çanta asıl-ZF dur-GZE+ØT3K./Yürek

SÇ: Sak ayınçe şulla takmak şakinsa tiri./ Çire.

TT: Sıra altında yağlı çanta asılıp duracak./Yürek.

33

K: Ляж аиккиньчè мочèй сюмъ тáби./Каршъ авытны.

³⁹Mın+ama “dişi” birleşik sözcüğünden oluşmuş bir sözcüktür (Sergeyev, 2007, s. 295). *Mama* sözcüğü üzerine gelen ek Luutonen'de (2011) bahsedildiği üzere söz dizimsel bir dönüştürücü ekidir. “Büyük anneye ait olan” anlamı katan ek için işletme eki terimini de kullanabiliriz.

- HÇ:** Lêj aikkin'çè moçey şım tâbi./Karş avıtnı.
Diğer yanda amca-SE yün çırp-GZE+ØT3K. / Gıcır (diye) öt-SF.
- SÇ:** Leş ayakkınçe muçey şım tapı./ Karş avıtnı.
- TT:** Diğer yanda amca yün dövecek. /Gıcır (diye) ötme.

34

- K:** Кумагга синьчè твэдта тыпкà сьакá түри./İnè чичй.
- HÇ:** Kumaggà sin'çè tvadta tıpkà sêk-sá түri./İnè çiçi
Ocak-EDAT dört demet asıl-ZF dur-GZE+ØT3K./İnek memesi.
- SÇ:** Kımaka şınçe tivattı tıpkà şakınsa turı./İne çiçi.
- TT:** Ocak altında dört lop asılı duracak./İnek memesi.

35

- K:** Перь муггура кувабынченъ тордыпъ./Konçalà arlanı.
- HÇ:** Per' muggura kuvabınçen tórdıp./ Konçalà arlanı.
Bir öküz-B-YDE göbek-İYET3K+AdılN+ÇDE sürükle-GZE+T1K/Çıkırcık eğir-SF.
- SÇ:** Pır vıkıra kıvapınçen turtıp./Kınçele arlanı/avırlanı.
- TT:** Bir öküzü göbeğinden sürükleyeceğim./Çıkırcık çevirme.

36

- K:** Хоп холдырчи холдырчи⁴⁰, холым яла колдари./Кюсьлè каланы.
- HÇ:** Ноп hólđırçı hólđırçı, hólım êla koldári./ Kırş'lè kalanı.
Ноп kaya, kaya bütün köy-B-YDE güldür-GZE+ØT3K.
/Gusl çal-SF.
- SÇ:** Ноп holtırçı holtırçı, hulın yala kultarı./Kisle kalanı.
- TT:** Ноп kaya kaya, bütün köyü güldürecek./Gusli çalmak.

37

- K:** Клединьчєнь тюкькй вурұм./Чаггакъ-хюри.
- HÇ:** Kledin'çєn tırk'k-i vurum./ Çaggak-hıri
Kafes-İYET3K+AdılN+ÇDE sopa-İYET3K uzun./ Saksığan kuyruk-İYET3K.
- SÇ:** Kiletınçєn tuyı vırım./Çakak hıri.
- TT:** Sopası kafesinden daha uzun./Saksığan kuyruğu.

38

- K:** Перь майрянын сюръ саплыкъ./Кумагга шилны.

⁴⁰ *Holdmak*, *holdır* sözcükleri Tatarca *kultur* “boş konuşan kişi”, “boş söz, yalan haber” anlamındadır (Ahmet'yanov, 2015, s. 468). Bilmecenin Rusça çevirisinde ise sözcüğün anlamı “kaya” olarak verilmiştir.

HÇ: Per' mayrénın şır' sáplık./Kumaggà şil-ni.
Bir kadın-İDE üstü delik./Ocak sil-SF.
SÇ: Pír mayranın şır saplık./Kımaka şılını.
TT: Bir kadının yüz yaması./Ocağın yağlanması.

39

K: Пюртъ-синьче сіора сіокуръ вѣрди./Ойх сіора корыннѣ.
HÇ: Pürt'-sin'çe siora síkur vírdi./ Oih siora korinnı.
Ev-EDAT yarım ekmek yat-GZE+ØT3K./Ay yarım görün-SF.
SÇ: Pürt şınçe şurı şikır vırtı./Uyih şurı kurinnı.
TT: Ev üstünde yarım ekmek duracak./Yarım ayın çıkması.

40

K: Ойрà вѣрумъ вѣрысь вѣрди./Ерàнѣ.
HÇ: Oyrà vúrum víris vírdi./Yeràn.
Kır-BDE uzun Rus yat-GZE+ØT3K/Dağ sırtı.
SÇ: Uyra vırım Vırıs vırtı./Yıren.
TT: Kırdá uzun Rus uzanacak./Dağ sırtı.

41

K: Ойрà сярà сятмà вѣрде./ Бидѣмъ.
HÇ: Oyrà sèrà sètma vírde./ İdèm.
Kır-BDE boş tava bulun-GZE+Ø T3K./Harman yeri.
SÇ: Uyra şara şatma vırtı./Yıtem.
TT: Kırdá boş tava duracak./Harman yeri.

42

K: Пюрдѣ вѣрумъ вѣрысь кіри./Хвель кирьнѣ.
HÇ: Pürdè vúrum víris kırı./ Hvel' kir'nı.
Ev-B-YDE uzun Rus gir-GZE+ØT3K/Güneş gir-SF.
SÇ: Pürtre vırım vırıs kırı./Hıvel kırıni.
TT: Eve uzun Rus girecek./(Bir yere) Güneş girmesi.

Sonuç/Değerlendirme

1. Bilmeceler Çikme bölgesindeki (Kozmodemyansk) Viryal Çuvaşları arasında derlenmiştir. Kozmodemyansk bölgesi bugün İdil'in sağ üst kısımlarında Mari El Cumhuriyeti'nin sınırları içinde bulunmaktadır.

2. Ekim Devrimi öncesi dil malzemesi olan bilmecelerde yazılı bir dil olarak belli bir yazım kuralı yoktur. Bilmecelerdeki alfabe, 18. yüzyılda hazırlanan ilk alfabe kitaplarındaki harflerden çok farklı değildir. Bilmecelerin yazımında ünlülerin yazımı ile ilgili farklılıklar bulunmaktadır.

3. Ünlülerin yazımı ve fonetik karşılıkları, bilmecelerde değerlendirmeyi zorlaştırmaktadır. Ancak S. M. Mihaylov'un derlemelerinin

yazı çevrimleri ve de 19. yüzyıla ait dil malzemelerinin yazı çevrimi yapıldığında bu konuda daha net düzenlemeler yapılabilir.

4. Viryal ağız özelliği olarak bilmecelerde yuvarlaklaşmanın karakteristik bir özellik olduğu görülmektedir. Bugün Viryal ağızda yuvarlak ünlüleri gösteren bir işaret <̂> bulunmakta, ancak bilmecelerde böyle bir işaretle karşılaşılmasıdır. SÇ’de de aynı şekilde yazıya yansıyan bir yuvarlaklaştırma işareti bulunmamaktadır. Bilmecelerde kısa ve uzun sesler için de ayrıca bir işaret bulunmasa da *hvel* “güneş” ve *kvak* “mavi” sözcüklerinde ünlünün yazılmadığı görülmektedir.

5. <ə> harfi 18. yüzyılda Kiril alfabesine dâhil edilen bir harftir. Bilmecelerde söz başında <ə> görülmemektedir. Söz söz ortasında ve söz sonunda bu harf ile karşılaşılmaktadır.

6. Günümüz Çuvaş alfabesinde yer alan /ş/ olarak yazı çevrimini yaptığımız ses, bilmecelerde <sê>, <sê>, <sê>; <zê>, <zê>, <zê> ve tonlu işaretli <s’>, <ş’>, <j’> harfleri ile gösterilir. SÇ’deki /ş/ sesi de <j> harfi ile işaretlenmiştir. SÇ’de *şîşi* “fare” sözcüğü bilmecelerde *şiji* (2) “fare” şeklindedir. /j’/ ve /ş’/ karışıklığı bilmecelerin kendi içinde de bulunmaktadır. Aynı şekilde SÇ *leş* “diğer” sözcüğü ve SÇ *amışî* sözcükleri bilmecelerde *lêj* (33) ve *amuj*, *amuş*’ (13) şeklindedir.

7. SÇ’de arka damak ünsüzü /-k-/ , bilmecelerde <-gg-> şeklinde yazılmış ve arka damak /-h-/ ünsüzü bilmecelerde tek <-g-> harfi ile gösterilmiştir. *pır’ggençi* (12) “duvak SÇ’de *pırkençiki*, *şımgá* (19) “yün” SÇ’de *şımha*.

8. Bugün Çuvaşçanın araç-birliklik durum eki olan {+pALA} eki bilmecelerde kısa çizgi ile ayrı yazılmıştır: *sêvındalık’-pelè* (10). Güzel’in de (2019a) tespit ettiği üzere {+pALA} ekini Çuvaşça *pırle* “birlikte” edatı ile ilişkilendiren görüşlere destek olacak verilerden biridir. Bu yazım biçimi Çuvaşçanın tarihine ışık tutacak bilgiler sunmaktadır. SÇ *şınçe* “üstünde, hakkında” edatı da bilmecelerde bazen kısa çizgi ile bazen de bitişik yazılmış ve ünlü ile biten köke <z>’li biçimi eklenmiştir. *Kaştà zin’çè* (27) “tünekte”, *kumaggazin’çè* (31) “ocakta” biçimleri ile birlikte edat *kumaggá sin’çè* (8) “ocakta” örneğinde de <s> ile yazılmıştır. Bu edat da yine ünsüzle biten sözcük kökünden sonra <s>’li biçimiyle yazılmıştır: *pırt’-sin’çe* (39) “evin üzerinde”

9. Bilmecelerde *pır-* “götmek fiiline dolaylılık anlamı veren sıfat fiil {-nı} geldiğinde sözcüğün kökündeki /r/ sesi düşer. Ancak bu durum *tır-* “durmak, sürdürmek” fiilinde görülmemektedir. SÇ’de *tır-* şeklinde olan fiil üzerine öğrenilen geçmiş zaman eki geldiğinde /r-/ sesi düşer.

10. Bilmecelerde *amuş*’ ve *amuj*’ sözcüklerinde SÇ’dekinin aksine ünsüzünde ikizleşme görülmez. *turın’-çè* (6) “tepesinde, çatısında” sözcüğünde de aynı şekilde iyelik eki geldiğinde ünsüzünde ikizleşme

görülmez. Ancak *türk-k-i* (37) “sopası” sözcüğünde *türk* sözcüğünün ünsüzünün ikizleştiği görülür.

11. SÇ’de yazımda işaretlenmeyen ancak telaffuzda görülen değişimler, bilmeceelerde yazıda da görülür. İç benzeşme ve sözler arası benzeşme terim ve kavramları ile açıkladığımız konuda sözcüklerin köklerindeki telaffuz değişimleri [*çiber* (2) “güzel”)], fiil ve isim çekimlerinde görülen teleaffuz değişimleri [*tâbi* (33) “çırpacak, (yün) dövecek”, *kuvabînçen* (35), “göbek”, *vilédip* (3) “ölüyorum, *kil’mezên* (3), *şîlzam* (28) “dişler”, *amuş*’ ve *amuj*’(13)] gibi başlıklar altında incelenmiştir. Sözler arası benzeşmelerin yani telaffuz değişimlerinin ise *şu bat’nè* (21) “suya”, *ırzê balà* (21) “gövdeyle, *aggây des aggay mar* (2) “abla desek abla değil” örneklerinde görüldüğü tespit edilmiştir.

12. Bugün Mari El Cumhuriyeti sınırları içinde bulunan bir bölgede derlenen bu bilmeceelerde, Durmuş’un da (2019) tespit ettiği üzere Çuvaşçanın akrabası olan dillerden etkilendiği ve önemli sayıda söz stoğunun akrabalık ve dil ilişkileri ile Türk dil bütünlüğü çerçevesinde değerlendirilebileceği görülmektedir.

13. Bilmeceelerin, Türkçenin söz dizimi özelliğini taşıdığını da söylemek gerekir. Ad öbeklerinde baş unsur sonda, niteleyici, tamlayıcı, belirten yardımcı unsurdur. Yapısal olarak ad öbekleri ilgi ekiyle ya da yapısal olarak ilişkilendirilmiştir. Cümlelerde ÖNY dizilimi gözlemlenmektedir. Magnitskiy’in (1901) ÇRS’deki materyallerin Rusça söz dizimine uygun olduğu yönündeki savı bilmeceelerin cümle yapısı incelendiğinde çürümektedir.

Kısaltmalar

AİTE: Aitlik Eki

BDE: Bulunma Durumu Eki

B-YDE: Belirtme-Yönelme Durumu Eki

ÇDE: Çıkma Durumu Eki

Ç3K: Çokluk 3. Kişi

ÇKLKE: Çokluk Eki

EDAT: Son Çekim Edatı

GZE: Gelecek Zaman Eki

HÇ: Harf Çevrimi

İDE: İlgî Durumu Eki

İYE: İyelik Eki

K: Kiril Harfli Metin

OLMZ: Olumsuzluk eki

ÖGZE: Öğrenilen Geçmiş Zaman eki

SÇ: Standart Çuvaşça

SD: Söz Dizimsel Dönüştürücü

SE: Seslenme Eki

SF: Sıfat Fiil

ŞGZE: Şimdiki-Geniş Zaman Eki

TT: Türkiye Türkçesi

T3K: Teklik 3. Kişi

YÇ: Yazı Çevrimi

ZF: Zarf Fiil

Kaynaklar

- Ahmet'yanov R. G. (2015). *Tatar Telenej Etimologik Süzlege 1-2*. Kazan: Megarif-Vakit.
- Agyagası, K. (2019). *Chuvash Historical Phonetics, an Areal Linguistic Study, with an Appendix on the Role of Proto-Mari in the History of Chuvash Vocalism*. Harrassowitz Verlag, Wiesbaden.
- Aşmarin, N. İ. (1934). *Slovar'Çuvaşskogo Yazıka- Çıvaş Simahışen Kñekı*, Vıpusk VII, Çeboksarı: Çuvaşskoe Gosudartsvennoe İzdatel'stvo.
- Aşmarin, N. İ. (1936). *Slovar'Çuvaşskogo Yazıka- Çıvaş Simahışen Kñekı*, Vıpusk X, Çeboksarı: Çuvaşskoe Gosudartsvennoe İzdatel'stvo.
- Aşmarin, N. İ. (1929). *Slovar'Çuvaşskogo Yazıka- Çıvaş Simahışen Kñekı*, Vıpusk IV, Çeboksarı.
- Bayram B. (2019). *Çuvaş Türkçesi Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ceylan, E. (1997). *Çuvaşçada Eklenmede Oluşan Ses Değişimleri*. Türk Dilleri Araştırmaları, 7, 123-139.
- Dimitriyev, V. D. (1973). *Spiridon Mihayloviç Mihayloviç Yevo jizn i trudi*. S. M. Mihaylov perviy çuvaşskiy etnograf, istorik i pisatel. Çeboksarı.
- Dimitriyev, V. D. (2003). *O çuvaşskom uçenom i pisatele seredinı XIX veka S. M. Mihaylove i yego seçineniyah o Çuvaşah, Mariytsah i Russkih Voljsko-Surskogo kraya*. Çeboksarı: İzd-vo Çuvaşun-ta.
- Dimitriyev, V. D. (2004). *Spiridon Mihayloviç Mihaylov sobraniye soçineniy: avtobiografiya, statı i korrespondentsiyı, publikatsiya dokumentov, oçerki i rasskazı, folklornıye zapisi, pisma*. Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoye izdatel'stvo.
- Durmuş, O. (2019). *Çuvaşçanın Sözvarlığı ve Dil İlişkileri*. İçinde Çuvaş Dili, Edebiyatı ve Halkbilimi Çalışmaları. Ankara: Nobel Yayınları.
- Durmuş, O. (2020). *Çuvaş Dil Derlemelerinin Kurucusu S. M. Mihaylov ve Çuvaşçanın İlk Atasözü Derlemesi*. *Tehlikedeki Diller Dergisi*, (17), 257-277.
- Durmuş, O. (2022). *18. Yüzyılda Çuvaşçanın Söz Varlığı*. Ankara: Türk Dil Kurumu.
- Ersoy, F. (2022). *Türk Moğol Dil İlişkisi ve Çuvaşça*. Ankara Türk Dil Kurumu.
- Fedotov, M. R. (1996). *Etimologičeskiy Slovar' Çuvaşskogo Yazıka*, 1-2, Çeboksarı.

- Fomin. E. V. (2013). *Materialı slovarya agnonimov çuvaşkogo yazıka-Pılterişşır çivaş simahisen kñeki*. Çeboksarı: İzdatel'skiy dom.
- Güzel, S. (2016). Çuvaşçada Tatarca Bir Kopya:{-Kaç} Biçim Birimi. *Dil Araştırmaları*, 10(18), 135-149.
- Güzel, S. (2019a). *Heikki Paasonen ve Çuvaşça Masal Derlemeleri*. Çanakkale: Paradigma Akademi.
- Güzel, S. (2019b). Heikki Paasonen'in Çuvaşça Masal Derlemelerinde Tatarca Kopyalar. İçinde Şaban Doğan (Ed.), Türkiye ile Moğolistan Arasında Diplomatik İlişkilerin Tesisinin 50. Yılına Armağan. Türk-Moğol Dil, Tarih, Kültür Araştırmaları, İstanbul: Kesit Yayınları.
- Kuznetsov, A. V. (2018). *Çuvaşkaya diyalektologiya: itogi i zadaçi izuçeniya*. İçinde İtogoviye nauçniye sessiyi 2015-2018 godov. Çeboksarı: ÇGİGN, (26). (345-384).
- Levitskaya, L. S. (2005). Çuvaş Türkçesinde Oğuz Türkçesi Unsurları Var Mı? Bülent Bayram (Çev.) *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 6(1), 253-257.
- Luutonen, Y. (2011), *Chuvash Syntactic Nominalizers, Turcologica 88*, Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 133
- MPD: *Materialı po çuvaşskoy diyalektologiyi I*. (1960). Çeboksarı: Nauçno issledovatel'skiy İnstitut pri sovete ministrov çuvaşskoy ASSR.
- MPD: *Materialı po çuvaşskoy diyalektologiyi II*. (1963). Çeboksarı: Nauçno issledovatel'skiy İnstitut pri sovete ministrov çuvaşskoy ASSR.
- Magnitskiy, V. K. (1901). Çuvaşin-etnograf' Spiridon' Mihayloviç' Mihaylov. *İzvestiya Obşestva*, (17), 75-78.
- Mihaylov, S. (1853). *Çuvaşskie razgovori i skazki*. Kazan: Universitetskoy Tipografii.
- Nasipov, İ. S. (2009). *Finno-ugorskiye zaimsvovaniya v bitovoy leksike tatarskogo yazıka*. Uçeniye Zapiski Kazanskogo universiteta, 151(3), 190-198.
- Osipov N. N, V.G. Rodiyonov. (2010). *Çuvaşskaya Literatura (do XX veka)*. Çeboksarı: Çuvaş gos. ped. un-t.
- Petrovna, S. İ. (2017). Çuvaşskiye nazvaniya jivotnih v sravnitel'no-istoričeskom osveşeniye. (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- Sergeyev, L. P. (1965). Nekotoriye voprosı lingvistiçesкой geografii çuvaşskogo yazıka. *Uçeniye Zapiski*, (28.), 130–141.
- Sergeyev, L. P. (1967). K voprosu lingvistiçesкой geografii terminov rodsva i svoystva v çuvaşskom yazıke. *Uçeniye Zapiski*, (34), 64.
- Sergeyev, L. P. (1972). *O doyakovlevskom periode çuvaşskoy pis'mennosti*. İçinde L. P. Sergeyev, A. E. Gorşkov (Ed.). 100 let novoy çuvaşskoy pismennosti,

- Çeboksarı: Naučno issledovatel'skiy Institut pri sovete ministrov çuvaşskoy ASSR, (47-77).
- Sergeyev, L. P. (2007). *Diyalektnaya sistema çuvaşskogo yazıka*. Çeboksarı: Çuvaşgospeduniversitet im. İ. Ya. Yakovleva.
- Sergeyev, V. İ. (2000). *Halhi çıvaş literatura çılhi leksika ta ta leksikologi semantika ta ta Semasiologi*. Şupaşkar: İ. N. Ulyanov yaçılılı patşalılıh universiteçi.
- Savelyev, A. V. (2018). "Naçertaniye..." V. P. Vişnevskogo i yazık çuvaşskoy pismennosti v pervoy polovine XIX veka. *Uralo-altayskiye issledovaniya*, (03-30), 62-81.
- Savelyev, A. V. (2016). Çuvaşkiy perevod odnoy propevedi seredinı XIX veka. *Uralo-altayskiye issledovaniya*, (01-20), 68-104.
- Tupmallı Yumahsem. (2015). *Çeboksarı: Çuvaşkiy Gosudartvenniy Institut Gumanitarnılıh Nauk*.
- Üçok N. (1956). *Genel Fonetik*. İstanbul: İbrahim Horoz Matbaası.
- Yakovlev, P. Ya. (2015). *İ. Ya. Yakovlev ertse pinipe kuşarnı bibli teksiçen orfografiyi: pırle-uyrım yırke*. İçinde Yu. N. Isayev, Yu. M. Vinogradov, A.P. Dolgov (Ed), Çıvaş Orfografiyin İrmi Halhi Pulassi, (ss. 41-53), Çeboksarı: Çuvaşkiy gosudarstvenniy institut gumanitarnılıh nauk.
- Yegorov D. E. (1998). *S M. Mihaylov-prosvetitel' i issledovatel çuvaşskoy narodnoy pedagogiki*. Çeboksarı: Çuvaşkiy gosudarstvenniy universitet.
- Yegorov V. G. (1964). *Etimologičeskiy slovar' çuvaşskogo yazıka-Çıvaş Çılhin Etimologi Slovarı*. Çeboksarı: Çuvaşskoye knijnoye izdatel'stvo.
- Yegorov, N. İ. (2009). *İzbraniye trudi*. Etimologiya. Etnoglottogenez. I. Çeboksarı: Çuvaşskogo gosudarstvennoy instituta kulturi i iskusstvo.
- Zeltov, P. V. (2013a). Proishojdeniye çuvaşskih diyalektov. *Fundamentalniye issledovaniya*, (6-6), 1535-1538.
- Zeltov, P. V. (2013b). Drevo divernitsiyi çuvaşsih dialektov. *Fundamentalniye issledovaniya*, (8-1), 202-205.
- Zeltov, P. V. (2019). *Finno-Ugorskiye zaimstvovaniya v çuvaşskom yazıke*. Çuvaşı i Mariytsı-sosedı poobşemu domu. (251-255).
- Zolonitsky, N. İ. (1875). *Kornevoy çuvaşsko-ruskiy slovar*. Kazan: V tipografi İmperatorskogo universiteta.
- URL-1: <https://vulacv.wordpress.com/tag/1820/#1>
- URL-2 <https://old.bigenc.ru/ethnology/text/2287301>
- URL-3: <https://samah.chv.su/s/%D1%82%C4%83%D1%80%C4%83>

URL-4:

<http://samah.chv.su/s/%D0%B0%D0%B2%C4%83%D0%BB%D1%82%D0%B0%D0%BD>

URL-5: <https://samah.chv.su/s/%D0%BB%D0%B0%D0%BA%C4%83%D1%80>

URL-6:

<https://samah.chv.su/s/%D0%B2%D1%83%D1%81%D0%BB%D0%B0%D0%BD%20%D0%BA%D0%B0%D0%B9%C4%83%D0%BA>

Андатпа: XIX ғасырдың екінші жартысында С.М. Михайлов аудармашы ретінде мансабын чуваш халқында тіл немесе ұлттық бірегейлік сезімі дамымаған кезде бастады. Аудармашы болып жұмыс істей отырып, ол чуваш халқының тарихы мен мәдениетін терең зерттеді, кейіннен тарихи чуваш тілінің лингвистикалық ресурстарының маңызды бөлігіне айналған зерттеулер жүргізді. Оның елеулі еңбектерінің бірі «Чуваш әңгімелері мен ертегілері» атты жұмбақтар жинағы. Вирьял диалектісінен шыққан бұл жұмбақтардың Қазан төңкерісіне дейінгі жазба тілін білдіретіндіктен чуваш халқының лингвистика тарихы үшін үлкен маңызға ие. Осы аспектінің маңыздылығын ескере отырып, бұл мақалада бұл жұмбақтардың түрікше аудармалары мен транслитерацияларымен қоса тізімі ұсынылады. Сонымен қатар, зерттеуде жұмбақтар дыбыстық, морфология және сөздік жағынан да қарастырылады. Түркиядағы чуваш тілінің тарихи зерттеулеріне азды-көпті үлес қосуды көздеген бұл мақаланың тағы бір мақсаты – оқырманды жергілікті халық мәдениетінің тікелей көрінісі болып табылатын жұмбақтармен таныстыру.

Кілт сөздер: С.М.Михайлов, чуваш тілі, вирьял диалектісі, жұмбақтар, тіл ерекшеліктері

(Баһар ЭРИШ КАРАОҒЛАН. СПИРИДОН МИХАЙЛОВИЧ МИХАЙЛОВ ЖИНАҒАН ЖҰМБАҚТАР ЖӘНЕ XIX ҒАСЫР ОРТАСЫНДАҒЫ ТАРИХИ ВИРЬЯЛ ДИАЛЕКТІСІ)

Аннотация. Во второй половине XIX века С.М. Михайлов начал свою карьеру переводчика в период, когда чувашский народ еще не сформировал язык или чувство национальной идентичности. В процессе своей работы переводчиком он глубоко изучал историю и культуру чувашского народа, проводя исследования, которые впоследствии стали важными лингвистическими ресурсами в истории чувашского языка. Одним из значительных его вкладов является сборник загадок «Чувашские разговоры и сказки», которому посвящена данная статья. Эти загадки, происходящие

из вирьяльского диалекта, имеют большое значение для лингвистической истории чувашского народа, так как представляют собой письменный язык до Октябрьской революции. Признавая важность этого аспекта, данная статья предлагает перечень этих загадок, включая их переводы на турецкий язык и транслитерации. Более того, исследование также оценивает загадки с точки зрения фонологии, морфологии и словарного состава. Еще одной целью данной статьи, призванной внести скромный вклад в исторические исследования чувашского языка в Турции, является ознакомление читателя с загадками, которые являются непосредственным проявлением местной народной культуры.

Ключевые слова: С. М. Михайлов, чувашский язык, вирьяльский диалект, загадки, особенности языка

(Бахар ЭРИШ КАРАОГЛАН. ЗАГАДКИ, СОБРАННЫЕ СПРИДОНОМ МИХАЙЛОВИЧЕМ МИХАЙЛОВЫМ, И ИСТОРИЧЕСКИЙ ВИРЬЯЛЬСКИЙ ДИАЛЕКТ СЕРЕДИНЫ XIX ВЕКА)

Yazar Katkı Oranı (Author Contributions): Bahar ERİŞ KARAOĞLAN (%100)

Yazarların Etik Sorumlulukları (Ethical Responsibilities of Authors): Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Çıkar Çatışması (Conflicts of Interest): Çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.

İntihal Denetimi (Plagiarism Checking): Bu çalışma intihal tarama programı kullanılarak intihal taramasından geçirilmiştir.

UDC 81'28; 81'286

DBTBL 16.21.63